

Kateřina Charvátová

KAROLINUM

Dějiny
cisterckého řádu
v Čechách
1142–1420

I

Fundace 12. století

Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420

I. Fundace 12. století

Kateřina Charvátová

První vydání recenzovali:

prof. PhDr. Zdeňka Hledíková, CSc.

prof. PhDr. Petr Čornej, CSc.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2026

Redakce Martin Janeček

Obálka a grafická úprava Jan Šerých

Sazba a grafická úprava map studio Lacerta

(www.sazba.cz)

Vydání první elektronické, odpovídá druhému, doplněnému
a přepracovanému tištěnému vydání (2013)

© Kateřina Charvátová, 1998, 2013

Photographs © 2012 - Biblioteca Apostolica Vaticana: no. 147;

Dušan Foltýn: no. 137; Martin Gojda: no. 67, 80, 94, 109, 113, 115, 138, 139, 151;

Kateřina Charvátová: no. 2, 3, 11-13, 15,17-21, 23, 29-39, 46, 71, 76, 93, 101,

102, 104, 119, 144, 145, 165-168, 177, 189; Terryll Kinder: no. 9, 16;

Zdeněk Matyáško: no. 92; Oto Palán: no. 7, 61, 68, 78, 91, 120, 122, 125;

Zdeněk Smrž: no. 172; Hana Toušková: no. 1, 4, 5, 6, 8, 10, 25-28, 41-45, 49-59,

64-66, 69, 70, 72-74, 77, 70-79, 81, 82, 84-88, 97-98, 105, 107, 108, 114, 116,

117, 121, 126, 127, 129-132, 134-136, 140, 142-143, 146, 148, 149, 152-156,

159, 163, 164, 169, 170, 171, 174, 176, 178, 180, 181, 185, 187, 188, 190-195

ISBN 978-80-246-2200-2

ISBN 978-80-246-2649-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva k 2. vydání / 7

Cistercký řád v Evropě / 9

Počátky cisterckého řádu v Čechách / 89

Studium cisterckého řádu v Čechách / 109

Sedlec / 138

Plasy / 209

Pomuk / 273

Hradiště / 320

Osek / 366

Résumé / 418

Seznam zkratk / 431

Seznam pramenů a literatury / 432

Seznam vyobrazení / 458

Rejstříky / 465

Petrovi

Předmluva k 2. vydání

Čtenář dostává do rukou druhé vydání úvodního svazku *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420 s podtitulem Fundace 12. století*. Tento svazek vyšel poprvé v nakladatelství Karolinum v roce 1998, kdy si svět připomínal 800 let od vzniku cisterckého řádu. Od té doby byly publikovány další dva díly, a to v roce 2002 druhý svazek *Kláštery založené ve 12. a 13. století* a roku 2009 třetí nazvaný *Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech*. Čtvrtý, závěrečný díl celé série se stále ještě připravuje.

Předkládaná kniha jako první část *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420* obsahuje úvod do tematiky, jímž je obšírné pojednání o cisterckém řádu, které se zaměřuje jak na ranou fázi řádu před jeho příchodem do Čech (počátky řádu, jeho organizace, rozšíření řádu v Evropě, život v cisterckém klášteře ve středověku, specifika rané cistercké ekonomiky atd.), tak i na některé aspekty vývoje řádu v průběhu středověku. Oproti prvnímu vydání byla část zaměřená na cistercký řád rozšířena o další pohledy, např. na cisterckou spiritualitu, cistercké právo nebo významné správní instituty řádu, jakými byly řádové vizitace a generální kapituly. Po obecných pasážích věnovaných cisterckému řádu a po stručném pohledu na jeho počátky v naší zemi následuje shrnutí informací o pramenech pro dějiny cisterckého řádu v Čechách před rokem 1420 a přehled dosavadního bádání o tomto tématu. I tyto kapitoly byly dílčím způsobem upraveny.

Jádro knihy tvoří pět kapitol pojednávajících v souladu s podtitulem svazku *Fundace 12. století* o osudech našich nejstarších cisterckých opatství: Sedlce, Plas, Pomuku, Hradiště nad Jizerou a Oseka. Také medailony jednotlivých opatství byly revidovány, byla doplněna nová literatura a některé pasáže na základě nových výzkumů aktualizovány. Všechny monografické kapitoly mají

pro snazší orientaci čtenářů obdobné vnitřní členění. Začínají založením kláštera, pokračují dějinami opatství, informacemi o pramenech, které jsou o daném ústavu k dispozici; dále se věnují vztahům kláštera ke kurii, k cisterckému řádu a k českým panovníkům. Poté pokračují úřady jednotlivých opatů a zprávami o životě konventu. Druhou část kapitol tvoří pasáže věnované majetkové držbě, kolonizační činnosti a ekonomice. Závěr představují oddíly zaměřené na umělecké a intelektuální působení cisterciáků. Kapitoly jsou strukturovány obdobně, nejsou však zcela identické, jelikož zohledňují specifika každého z popisovaných řádových domů. Textovou část doprovázejí ilustrace, jež se snaží doplnit verbální výpověď obrazem, tabulkou nebo mapou.

Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420 vznikají s podporou Grantové agentury České republiky. Na prvním svazku *Fundace 12. století* se podílela financováním přípravných prací i příspěvkem na vydání (projekt 404/94/1012 a č. 404). Na ediční náklady tehdy přispěla též Grantová agentura Akademie věd ČR (projekt E9002703). Oběma institucím patří můj dík, neboť bez jejich finanční podpory by kniha nemohla vzniknout.

Mé vřelé poděkování náleží kolegům, kteří mi během práce pomáhali odbornou radou a přátelským povzbuzením. Za všechny bych ráda jmenovala Z. Silagiovou, L. Haišmanovou, P. Sommera, D. Foltýna, a především svého muže P. Charváta. Děkuji též autorům fotografií a dalších příloh: M. Gojdovi, P. Chotěborovi, Z. Chudárkovi, M. Posseltovi a O. Palánovi, Z. Smržovi, H. Touškové a M. Záleské. Upřímný dík skládám recenzentům knihy Z. Hledíkové a P. Čornejovi za cenné připomínky a četné rady, které mi poskytli nejen v posudcích, ale v průběhu posledních let také v četných diskusích. Všech jejich podnětů jsem ráda a s prospěchem využila.

Praha 10. prosince 2012
Kateřina Charvátová

Cistercký řád v Evropě

POČÁTKY ŘÁDU

Jedenácté století, kdy si církev připomínala tisíc let od života Ježíše Krista, bylo dobou těhotnou očekáváním a touhou po změně. Citově zjitřená epocha ze sebe vydala četné plody od výzvy k dobytí Svaté země po snahu křesťanů zintenzívnit svůj vztah k Bohu a objevovat nové cesty ke Kristu. Cistercký řád vyrostl z touhy po reformě mnišského života. Prudké vzepětí cisterckých myšlenek fascinovalo ve 12. století Evropu, která s okouzlením naslouchala slovům čelného představitele tohoto hnutí, sv. Bernarda z Clairvaux (1090/91–1153). Za jeho života dosáhl řád největšího rozkvětu. Každoročně vznikala řada nových opatství. Z Burgundska a Francie se nový řád rychle rozléval po celém katolickém světě. V polovině 12. století, po padesáti letech od zrodu hnutí, šířilo jeho slávu již přes tři sta cisterckých opatství. K ideálům řádu se hlásily mnohé významné osobnosti včetně králů a vévodů. Podpora mocných zabezpečovala cisterciákům velký vliv na tehdejší společnost.

Cistercký řád dospěl na vrchol poměrně záhy po svém vzniku. V západní Evropě se za cistercké století pokládá 12. věk, ve střední Evropě lze charakterizovat jako jeho zlaté období 13. století. Další doba znamenala pro cisterciáky již ústup ze slávy. Poměrně brzy vyklidili své pozice na výsluní zájmu společnosti, přenechavše je novým hnutím reflektujícím změněné podmínky doby. Práce šedých mnichů však pokračovala dále. I když působení jejich základní činnosti, modlitby, není našim očím zjevné, v oblastech, které můžeme sledovat, vidíme úctyhodné dílo sahající svým rozsahem od politiky, vědy a umění přes práci charitativní až k působení ekonomickému a krajinnotvornému. Cisterciáci, byt

[1] **Beránek Boží**, symbol zmrtevšího Krista. Osecký klášter cca 1280.

vnímání zejména jako středověký řád, se výrazně uplatňovali také v obdobích mladších, v barokní době i v 19. a 20. století. Jejich činnost neskončila ani dnes. Cistercká opatství dále působí v řadě zemí světa včetně České republiky.

K pochopení velkého úspěchu cisterckého řádu ve 12. století je zapotřebí vrátit se ke kořenům mnišství. Na pozadí historického vývoje nejlépe vyniká, čím v době svého vzniku tak výrazně oslovil současníky. Od počátku existence křesťanských obcí existovali jedinci, kteří toužili následovat Ježíše a odevzdat mu svůj život. Aby se mohli skutečně plně věnovat náboženskému životu, vzdávali se tito lidé svého majetku, rodinného života, společenského postavení i svých přání, neboť to vše člověku v naprostém sebeodevzdání překáží. Chudoba, celibát a poslušnost představují podstatu mnišství, společnou všem jeho podobám.

Počátky mnišství můžeme sledovat od 3. století, kdy se formovaly jeho základy. K nejvýznamnějším osobnostem raného mnišství náleželi egyptští asketové sv. Antonín a sv. Pachomius, kteří ztělesnili dva základní proudy způsobu života v odříkání. Slovo mnich (monachus – ten, kdo žije sám) označovalo původně lidi, kteří se uchýlili do samoty, aby se, nerušení vnějším světem, věnovali rozjímání. Touto cestou se vydal sv. Antonín (asi 251–356), zakladatel poustevnictví (eremitství). Sv. Pachomius (287–347) začal své působení nejprve také jako eremita. Později však kolem sebe soustředil skupinu následovníků a vytvořil první společenství mnichů – klášter. Pachomius se tak stal otcem kolektivního mnišství (cenobitství). Z Egypta se oba způsoby mnišského života rychle šířily do dalších křesťanských zemí. Na rozdíl od Orientu, kde se ujaly obě formy, poustevnictví i život v klášteře, Evropa dávala od počátku přednost cenobitství. První kláštery na starém kontinentu začaly vznikat poměrně záhy, již ve 4. století. K nejstarším z nich patřil řeholní ústav v Ligugé v dnešní Francii, založený sv. Martinem z Tours.

Ve 4.–6. století počet řeholních domů na evropské půdě stále narůstal.¹ V temných staletích, kdy bývalé oblasti římské říše kulturně hluboce poklesly a nové barbarské státy se jen pozvolna stávaly zeměmi literárními, připadlo klášterům výsostné poslání udržet a rozšiřovat slabý ohýnek evropské vzdělanosti. V západní Evropě sehrály kláštery též významnou roli při christianizaci. V oněch dobách měl každý klášter či každá skupina příbuzných klášterů vlastní pravidla (regula) – řeholi, která určovala, jak si vésti v životě duchovním i praktickém. Pro další vývoj západního mnišství sehrála nejvýznamnější úlohu *řehole sv. Benedikta* napsaná v 6. století.

Sv. Benedikt z Nursie (cca 480–547) vytvořil tato pravidla pro své spolubratry v klášteře na Monte Cassinu, jenž založil a kde byl opatem.² Benediktova

¹ Počátky mnišství popisuje např. *Lexikon für Theologie und Kirche*, ed. M. Buchberger, Freiburg im Breisgau 1930–1937, I, s. 513–515, II, s. 151–161, VII, s. 859–861; H. Lawrence, *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001.

² Řehole sv. Benedikta vyšla v 90. letech 20. století dvakrát v synoptickém latinsko-českém vydání. V obou případech edičním počinem břevnovského kláštera (*Řehole sv. Benedikta latinsky a česky*, Praha 1993; *Regula*

řehole navazovala na poměrně dlouhou tradici obdobných spisů, z nichž k nejznámějším patřila *řehole sv. Basilia* († 379) pro východní mnišství či *řehole sv. Augustina* (354–430). Textově blízkým předchůdcem byla pak takzvaná *řehole Mistrova*, která vznikla na počátku 6. století. Sv. Benedikt ve svém díle vědomě navázal na starší pojetí cenobitství, které dovedl k relativní dokonalosti.

Podle sv. Benedikta klášter představuje Boží dům, kde přebývá zmrtvýchvstalý Kristus oslavovaný společenstvím bratří. Mniši uctívají Krista různým způsobem. Především společnou modlitbou, konanou několikrát denně. Intenzivní, častá modlitba má mnicha vést ke stálému vědomí Boží přítomnosti. Takto chápaná modlitba tvoří základ benediktinské spirituality. Jinou formu velebení Boha představuje práce, která je pro mnichy zároveň i prostředkem askeze. Významnou roli řehole připisuje duchovní četbě (*lectio divina*), meditaci nad svatými texty, jedné z cest k duchovnímu sebezdokonalování. V pojetí sv. Benedikta se modlitba, práce a *lectio divina* vzájemně doplňují. Právě vyváženost všech tří složek mnišského života, která umožňovala harmonický život mnichů, vedla později k úspěchu Benediktovy řehole.³ Za přispění jejího velkého propagátora, sv. Benedikta z Aniane (750–821) byla totiž na synodě v Cáchách v roce 817 prohlášena jediným možným pravidlem klášterního života a následně vytěsnila ostatní předpisy a sloučila všechny kláštery v latinské oblasti křesťanství do jednoho jediného řádu. Ten se po autorovi společné řehole začal nazývat řádem benediktinským.

Na další téměř tři plná století se benediktinský řád stal univerzální formou mnišství Západu. Vzhledem k tomu, že benediktinské kláštery nevytvářely jednotnou organizaci, ale jednotlivá opatství žila samostatně a podléhala pouze svým příslušným biskupům, vyvíjel se řád v každé diecézi izolovaně. V řadě klášterů postupně upadal řádový život, jiné zas podlehly tlaku svého světského okolí a staly se exponenty politických zájmů svých zakladatelů. Postupná degenerace duchovních ideálů vedla k tomu, že se již od konce prvního tisíciletí v rámci řádu začala projevovat snaha po reformě, po obnovení původního benediktinství. Nejznámějším a nejrozšířenějším se stalo hnutí vzešlé v 10. století z opatství v burgundském Cluny.⁴ Clunyská reforma se vyznačovala tvrdou as-

Benedicti, Řehole Benediktova, Praha 1998). V obou publikacích lze kromě textu řehole najít též poučení o vývoji mnišství, benediktinské spiritualitě a nejstarších řeholích, předchůdkyních řehole sv. Benedikta.

³ Řehole o třiasedmdesáti kapitolách obsahuje podrobné poučení, jak se má spravovat mnišské společenství. Poskytuje informace o hierarchii v klášteře, o právech a povinnostech jednotlivých hodnostářů, určuje přesně a detailně denní rozvrh, myslí i na výjimečné situace, které mohou nastat, hovoří o tom, jak se má jednat se starými lidmi, s dětmi, které přicházejí do kláštera v útlém věku, jak zacházet s nemocnými bratry a tak dále. Nevynechává ani tresty pro ty, kdo se provinili, a netají se tím, že cesta klášterního života je cestou těžkou a náročnou. Proto se věnuje též praktickým úvahám o tom, jak rozvíjet mnišské ctnosti a potlačovat přirozenou lidskou nedokonalost.

⁴ Klášter v Cluny založil před rokem 910 vévoda Vilém Akvitánský. Prvním opatem se stal Berno (910–929). Za vlastního tvůrce clunyské reformy je pokládán druhý opat Odo (927–942). K významným představitelům

kezi a zdůrazněním liturgické složky klášterního života. Brzy si získala množství přívrženců, ke Cluny se přidávaly nové a nové kláštery. Výhodou bylo, že zvláštní papežské privilegium zaručovalo opatství v Cluny a jeho následovníkům vynětí z pravomoci diecézních biskupů, což umožňovalo centrální řízení těchto reformních klášterů. Ty nadále podléhaly pouze ústředí v Cluny a jeho nejvyššímu představiteli, generálnímu opatu celé clunyjské kongregace. V rámci benediktinského řádu tak vznikla samostatná větev klášterů, často označovaná jako řád v řádu. Od 10. do 12. století ke Cluny přistoupilo na 2000 klášterů. Clunyjská reforma představovala ve své době jednu z nejmocnějších sil v církvi. Získala si velkou podporu nejen mezi kláštery samými, ale i v řadách aristokracie, se sympatií na ni hleděli dokonce i někteří vládci Svaté říše římské, jako Ota I., Jindřich II. či Jindřich IV. Přízeň mocných se odrazila nejen v podpoře myšlenek propagovaných reformou, ale i v četných darech, které kláštery od svých mecenášů dostávaly. Clunyjská opatství záhy patřila k nejbohatším institucím církve. Mimořádné finanční možnosti dovolily mnichům velkoryse se věnovat umění, ať již máme na mysli architektonickou monumentalitu a sochařskou zdobnost clunyjských chrámů nebo nepřeberné bohatství klášterních knihoven. Lesk a velkolepost se staly průvodním znakem clunyjských klášterů. Cluny mělo velký význam při reformě církve, která se v 10. století vydala na cestu sebeuvědomění a brzy nato začala usilovat o emancipaci od moci světské. Na své cestě k osvobození církve se však odklonilo od důsledného dodržování zásad sv. Benedikta. Na rozpor mezi hlásanou askezí a přepychem clunyjských klášterů začali poukazovat noví reformátoři. Je typické, že tito lidé, kteří později vytvořili cistercký řád, působili právě v Burgundsku, v mateřském prostředí Cluny. Clunyjské kostely a kláštery dobře znali z vlastní zkušenosti, neboť většinou vyšli z jejich prostředí.

Zakladatelé cisterckého řádu, podobně jako před nimi clunyjské reformátoři, toužili po obrodě klášterního života, po návratu k původním mnišským ideálům. Proti okázalosti a přepychu Cluny však kladli prostotu, skromnost a odříkání. Proti vnější nádheře stavěli intenzivnější vztah k Bohu a hlubokou vnitřní zbožnost. Přestože původním cílem reformy měla být obnova benediktinství, cisterciáci se nestali jedním z četných opravných hnutí uvnitř řádu, ale posléze vykročili z jeho zdí. V hledání nových možností cenobitství nebyli tehdy zakladatelé cisterckého řádu sami. Doba nazrála pro řeholní pluralitu.⁵

Cluny patřili i další opati Aymard (942/948–954), Majolus (954–994), Odilo (994–1048), Hugo (1049–1109) a Petr Venerabilis (1122–1156). K dějinám hnutí viz M. Pacaut, *L'ordre de Cluny (909–1789)*, Paris 1988.

⁵ 11. století, kdy si lidé připomínali tisíc let od života Ježíše Krista, znamenalo v dějinách církve období velkého rozvoje křesťanství. Emancipační snahy církve na straně jedné, vzestup lidové zbožnosti na straně druhé, charakterizují tento věk. Na samém konci století nacházejí oba proudy své vrcholné vyjádření v myšlence křížových válek. V této době, která vřela křesťanskými ideály, vzniklo krátce po sobě hned několik nových řádů. Prvním se stali kartuziáni založení sv. Brunem ke konci 11. století. Náročný mnišský řád věčného ml-

Za počátek cisterckého řádu se pokládá rok 1098, kdy část mnichů opustila benediktinské opatství Molesme, aby si pod vedením opata Roberta založila nový řeholní dům, v němž chtěla žít v souladu se svými reformními představami. Robert z Molesme (cca 1028–1111) měl velké zkušenosti s řeholním životem. Tento syn ze šlechtické rodiny ze Champagne se již v mládí stal mnichem a během své dlouhé kariéry působil v řadě klášterů. Kromě jiného byl čtyři roky opatem clunyjského kláštera Saint Michelle de Tonnerre. V průběhu mnišského života vstřebával aktuální myšlenkové proudy, které jej posléze dovedly k rozhodnutí o potřebě reformy benediktinství. Ve svém hledání byl ovlivněn nejen názory cenobitskými, ale i poustevnictvím. Nespokojen s disciplínou v clunyjských klášterech, založil v roce 1075 nové opatství v Molesme v diecézi Langres, kde chtěl uplatnit nové představy o řeholním životě. Tam kolem sebe shromáždil skupinu podobně cítících mnichů, mimo jiné budoucí významné cistercké představitele Albericha a Štěpána Hardinga. V roce 1082 navštívil Roberta sv. Bruno, budoucí zakladatel kartuziánského řádu. I když Molesme rychle získalo několik následovníků v nově založených klášterech, opat Robert byl s tamním vývojem stále méně spokojen. Disciplínu shledával nedostatečnou a postoj mnichů nedbalý. Od roku 1090 proto uvažoval o založení jiného centra, které by kladlo na mnišský život přísnější požadavky. Po několika nezdarech se setkal v roce 1097 s lyonským arcibiskupem Hugem, který byl tehdy papežským legátem pro Francii. Ten dal projektu požehnání a dovolil skupině mnichů v čele s Robertem, aby odešla z Molesme a založila si nový klášter. Méně pochopení našel Robert u biskupa z Langres, ale konečně se podařilo i jeho odpor zlomit. Brzy zjara v roce 1098 opustilo dvacet jedna mnichů Molesme a vydalo se na cestu za naplněním svých ideálů.⁶

čení patřil k hnutím kladoucím na své členy největší požadavky. Snad proto se nikdy nestal příliš početným. Zcela jiné podstaty i zaměření byl další z reformních řádů – premonstráti. Toto řeholní uskupení sdružovalo ve svých řadách kněze, řeholní kanovníky. Vzniklo působením sv. Norberta z Xanten (1182–1134), který založil roku 1120 první klášter pro řeholní kanovníky ve francouzském Prémontré. Pro své spolubratry vybral řeholi sv. Augustina z počátku 5. století. Premonstráti měli vést život činný ve společnosti. K jejich předním povinnostem patřila duchovní správa, péče o kněžský dorost a působení na laický svět prostřednictvím kázání. Po záboru Svaté země během prvních křížových výprav vznikají jako zvláštní smíšená forma mnišského a rytířského způsobu života rytířské a křížovnické řády. Ve své činnosti spojovaly práci charitativní, špitální a boj proti poháním. Jejich hlavní cíl lze charakterizovat jako pomoc poutníkům ve Svaté zemi a ochranu posvátných míst proti nevěřícím. Přestože rytířské řády chtěly původně působit pouze ve Svaté zemi, záhy se jejich aktivita přenesla i na evropský kontinent, kde začaly zakládat své komendy. Nejstarší rytířský řád, johanité, vznikl ještě ve 12. století. V roce 1118 založili francouzští rytíři ve Svaté zemi druhý řád – templářský. Třetím pak se stal řád německých rytířů, jehož počátky sahají do let 1189–1190. V souvislosti se získáním Jeruzaléma vznikl nejstarší z křížovnických řádů – Řád Božího hrobu, jehož posláním byla ochrana Božího hrobu a péče o poutníky. (H. Lawrence, *Dějiny středověkého mnišství*; D. Knowles, *Geschichte des christlichen Mönchtums: Benediktiner, Zisterzienser, Kartäuser*, München 1969; Základní poučení o jednotlivých řádech včetně vývoje řádu benediktinského lze najít v úvodních pasážích klášterních encyklopedií – P. Vlček, P. Sommer, D. Foltýn, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997; D. Foltýn a kolektiv, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005).

⁶ K počátkům cisterckého řádu existuje početná literatura. Ze souhrnných děl o řádu lze doporučit například zpracování L. J. Lékaie, *The Cistercians. Ideals and Reality*. The Kent State University Press 1977 nebo sborník

[2] Z velkolepého areálu mateřského kláštera řádu, Cîteaux, se nezachovalo téměř nic. Většina staveb zanikla na konci 18. století během Francouzské revoluce. Na snímku nejstarší z dochovaných částí, bývalá klášterní knihovna, obnovená k výročí řádu v roce 1998.

Jejich cesta vedla do Burgundska, kde si na pozemcích věnovaných šlechtickou rodinou z Beaune hodlali založit novou řeholní instituci, v níž by se pokusili obnovit dávné benediktinství. O založení nového řádu tehdy ještě neuvažovali. Pozdější tradice udává datum příchodu mnichů k 21. březnu 1098. Řeholníci si pro klášter vybrali místo v neosídlené krajině ležící asi 20 km jižně od Dijonu. Při výběru místa se řídili myšlenkou uzavřenosti mnišského života před vnějším světem. Zpočátku se lokalita nazývala pouze *claustrum novum* (nový klášter), později se pro opatství ujalo latinské jméno *Cistercium*

Die Zisterzienser Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit, ed. K. Elm, Köln 1982 či monografie D. H. Williamse, *The Cistercians in the Middle-Ages*, Leonminster 1998 a I. Ebberla, *Die Zisterzienser, Geschichte eines europäischen Ordens*, Stuttgart 2002. V roce 1998 oslavilo Cîteaux devětset let svého trvání. Při té příležitosti vyšla mimo jiné také kniha *Pour une histoire monumentale de l'abbaye de Cîteaux (1098–1998)*, ed. M. Plouvier, A. Saint-Denis, *Studia et documenta de la Revue Cîteaux-Commentarii cistercienses* 8, co-edité avec l'Assosiation Bourguignonne des Sociés Savantes, Vitreux-Dijon 1998, zachycující vývoj Cîteaux od konce 11. století do současné doby.

[3] Cîteaux. Místo nejstaršího kamenného kostela se sochou opata Štěpána Hardinga. Klášter byl založen v ploché krajině plné močálů, jež musela být nejprve pro obývání kultivována.

(francouzská forma názvu zní Cîteaux). Podle jedné verze získal klášter své pojmenování po milníku staré římské cesty, která tudy procházela (*Cis tertium lapidem miliarem*), podle jiné se v jeho názvu odráží močalovitý terén, v němž mniši své opatství založili, místo se stojatou vodou tvořící nádrže – cisterny. Latinský název kláštera, *Cistercium*, dal jméno celému hnutí a později i novému řádu.

Opat Robert nezůstal v Cîteaux dlouho. Již v následujícím roce jej vyšší církevní hodnostáři donutili vrátit se do Molesme.⁷ Robert příkaz poslechl a s částí spolubratří odešel zpět. Ostatní mniši zůstali v novém klášteře. Opatem zvolili bývalého převora Albericha (1099–1108) jednoho z blízkých Robertových spolupracovníků. Vztahy mezi Molesme a Monasterium novum se však

⁷ Robert setrval až do konce svého života (zemřel 1111) v Molesme, kde zastával do posledních dní úřad opata. V roce 1220 byl kanonizován.

neuklidnily a o situaci se začal zajímat papež Pascal II., který do Burgundska vyslal své legáty. Alberich následně požádal papeže o uznání samostatnosti Nového kláštera, čemuž Pascal II. vyhověl vydáním tzv. Římského privilegia (*Privilegium Romanum*) 19. 10. 1100. Papež povýšil *Monasterium novum* na opatství, přijal je do své zvláštní ochrany a zakázal, aby klášter kdokoliv zatěžoval. Učinil tak pod podmínkou, že mniši budou i nadále dodržovat přísnou řeholi, jak činí dosud. Ani Alberich, ani papež v roce 1100 nepomýšleli ještě na založení nového řádu, chtěli jen pro Cîteaux získat samostatné postavení.

Opatství se též podařilo získat materiální podporu burgundského vévody Odon a jeho syna Huga. Díky ní mohl biskup ze Chalon sur Saône světit v Cîteaux v roce 1106 první kamenný kostel. Zasvěcení svatyně P. Marii vytvořilo tradici, již později převzaly všechny konventní chrámy cisterckého řádu, které nesou mariánské patrocinium. Za opata Albericha přijali mniši v Cîteaux nový oblek, odlišný od černého odění benediktinů. Základem se stal hábit z nebarveného sukna doplněný černým škapulířem. Od špinavě bílé barvy sukna jejich hábitu se cisterciákům dostalo přezdívky bílí, případně šedí bratři.

Během desetiletí, kdy stál v čele Cîteaux Alberich, začala vznikat speciální cistercká pravidla, jež měla doplnit řeholi sv. Benedikta. Tato cistercká nařízení měla pravděpodobně zatím pouze podobu ústních instrukcí, k písemné kodifikaci se přistoupilo až za Alberichova nástupce.

Po Alberichově smrti se stal třetím opatem v Cîteaux Štěpán Harding (1108–1133). Štěpán patří k nejvýznamnějším postavám raného cisterciáctví, k osobnostem, které dokázaly reformnímu hnutí vdechnout život a usměrnit tok do té doby volně proudících představ do pevných obrysů řádu. Štěpán pocházel ze šlechtické anglosaské rodiny a již v dětství se seznámil s anglickou tradicí benediktinství. Po záboru Anglie Vilémem Dobyvatelem spolu s rodiči opustil vlast a odešel do Francie. Studium absolvoval pravděpodobně v Paříži. Poté podnikl cestu do Itálie. Během ní měl příležitost poznat nové mnišské proudy tehdejší doby. Asi v roce 1085 vstoupil do kláštera Molesme, kde se stal spolupracovníkem sv. Roberta. Na své poslání v čele rodícího se řádu byl skvěle připraven jak po stránce teoretické, tak i praktické. Poučen neúspěchem Robertova projektu v Molesme se snažil jako opat dát Cîteaux vnitřní organizační zabezpečení i získat svému programu oporu u tehdejších církevních autorit. V obojím dosáhl značného úspěchu. Během několika let se Cîteaux stalo natolik silným, že mohlo v roce 1113 založit první dceřiný klášter, La Ferté. Shodou okolností k tomu došlo ve stejném roce, kdy do řádu vstoupil Bernard z Fontaines, pozdější sv. Bernard, muž, jenž v následujících desetiletích ovlivnil cisterciáky nejvíce. V roce 1114 Cîteaux zakládá další řádový dům v Pontigny, v roce 1115 hned dvě opatství v Clairvaux a Morimond. Do roku 1115 tak vznikla pětice nejstarších cisterckých klášterů, takzvaná protoopatství. Ta se

v budoucnu stala základem, od kterého odvozovaly svůj původ všechny ostatní řádové domy.

Zatímco v době úřadu opata Albericha se začala formulovat řádová pravidla, v této fázi pravděpodobně jen v ústní podobě, Štěpán Harding přistoupil k jejich psané kodifikaci. V jeho době vznikla nejstarší znění základní řádové konstituce *Carta Caritatis*, a to *Carta Caritatis Prior* a také první verze tzv. *Consuetudines*, jež upravovaly život za zdmi cisterckých klášterů.⁸ Tyto dokumenty právní povahy spolu s narativními prameny, popisujícími počátky řádu umožňují poznat cistercký program.

Cisterciáci, na rozdíl od svých současníků, zdůrazňovali apoštolskou chudobu a pravidelnou manuální práci. Benediktovo heslo „Ora et labora!“ („Modli se a pracuj!“) přijali za svůj program. Základem života cisterckých klášterů se stala přísně dodržovaná řehole sv. Benedikta. Byla však obohacena o některé nové prvky. Část z nich cisterčtí filosofové, počínaje již Robertem z Molesme, převzali z eremitství, jímž se nechali hojně inspirovat. Vraceli se nejen k původní benediktinské řeholi, ale čerpali ze zdrojů ještě starších, z díla prvotních egyptských poustevníků. Praktická stránka uskutečnění jejich ideálu, života v samotě, v odloučení od společnosti, s myšlenkami upřenými pouze k Bohu, je vedla k potřebě uzavřeného autarkního hospodářství. Systém, v němž mniši sami vyprodukují vše, co potřebují pro svůj život, však nebyl zcela slučitelný s chórovými povinnostmi mnichů. Proto se cisterčtí teoretici rozhodli přijímat do řádu ve větší míře, než bylo dosud obvyklé, laické bratry, konvrše, kteří měli vykonávat většinu polních prací. Další změnu oproti řeholi sv. Benedikta znamenala struktura cisterckých klášterů, neboť zakladatel západního mnišství koncipoval svá pravidla pro jednotlivé, zcela nezávislé kláštery. Naproti tomu Cîteaux vytvořilo rodinu opatství. Jejím nejdůležitějším orgánem se stala generální kapitula, každoroční setkání všech opatů, vybavené zákonodárnými pravomocemi. Jednotné dodržování pravidel, onu cisterckou touhu po unifikaci, zajišťovaly každoroční vizitace všech klášterů opaty nadřízených domů.

Cistercké ideály směřovaly k přísnému životu v naprostém odloučení, kde vnější kontakty se světem měly být nahrazeny hloubkou vnitřního spojení s Bohem. Svým pojetím mnišství vyvolaly v době svého vzniku značné polemiky, vedené zejména ze strany Cluny, které Cîteaux vyčítalo zavádění novinek a odklon od starých zvyků.⁹ Cisterciáci se bránili poukazem na doslovné pojetí řehole sv. Benedikta včetně její závěrečné pasáže, kde autor definuje své dílo

⁸ K právním i vyprávěcím písemnostem raného řádu bude podrobněji pojednáno v oddílu věnovaném právu v cisterckém řádu.

⁹ Blíže ke sporům mezi Cîteaux a Cluny: A. H. Bredero, *Cluny et Cîteaux au 12 siècle. L'histoire d'une controverse monastique*, Amsterdam, Maarsen 1987.

[4] Papež Kalixt II. potvrzuje cistercký řád. Barokní freska v kapitulní síni osekého kláštera.

pouze jako počátek cesty k dokonalosti a uvádí možnost hledání dalších cest ke zlepšení mnišského života.¹⁰

Dvacet let existovalo cistercké hnutí jen jako jeden z opravných proudů v rámci benediktinství. Roku 1119 však došlo k zásadní změně, když na papežský stolec dosedl Kalixt II. Papeže, původním jménem Quido z Borgogne, pojiily k cisterciákům četné vazby, díky nimž byl jejich hnutí velmi nakloněn. Papež pocházel z rodiny burgundských hrabat, na jejichž území Monasterium novum alias Cîteaux vzniklo. Quidova sestra byla provdána za vévodu Odonu I., který

¹⁰ *Řehole sv. Benedikta*, kapitola 73.

„Tato řehole je jen začátek cesty k úplné dokonalosti. Tuto řeholi jsme tedy napsali, abychom ji v klášterech zachovávali a tím ukázali, že máme alespoň trochu ctnostné mravy a začínáme žít řeholním životem. Pro toho ostatně, kdo spěchá k dokonalému životu, jsou nauky svatých otců, jejichž zachovávání vede člověka až k vrcholům dokonalosti. Vždyť která stránka nebo výrok Bohem inspirovaných Písem Starého a Nového zákona není bezpečným ukazatelem pro život člověka? Nebo která kniha svatých katolických otců nehlásá to, jak dojdeme přímou cestou k našemu Stvořiteli? A co Rozpravy otců, svatého otce Basila, co jsou jiného než nástroje ctností pro dobře žijící a poslušné mnichy?“ (*Řehole sv. Benedikta*, latinsky a česky, s. 197).

byl v Cîteaux pohřben, a jeho synovec Hugo II. vstoupil do tamního konventu jako mnich. Sám Quido, tehdy ještě jako arcibiskup z Vienne, založil v roce 1119 sedmou filiaci Cîteaux – klášter v Bonnevaux. Když se roce 1119 stal papežem, patřilo k jeho prvním krokům ustanovení samostatného cisterckého řádu. Řád deklaroval jako kontemplativní, jemž nepříslušela péče o duše s výjimkou klášterní obce, kam patřili mniši, konvrši a služební personál. Farní služba však cisterciákům povolena nebyla. V souvislosti s ustanovením nového řádu potvrdil Kalixt II. také prvotní cistercké normativní prameny nazvané *Capitula* a *Constitutio*, jejichž součástí byla i nejstarší verze cistercké konstituce *Carta Caritatis* (Carta Caritatis Prior).¹¹

SV. BERNARD Z CLAIRVAUX

Počátky cisterckého řádu jsou významně spjaty s působením sv. Bernarda z Clairvaux (1090/91–1153), nejpřednějšího představitele tohoto reformního proudu. Bernard¹² se narodil v roce 1090 či 1091 na hradě Fontaines ležícím severně od Dijonu jako mladší syn šlechtice Tescelina. Podle tradice byl silně ovlivněn svou matkou Aleth, která v něm již v dětství vzbudila živé náboženské cítění. Vzdělání získal u řeholních kanovníků v Saint Vorles. Ve věku asi 21 let se rozhodl pro mnišský život. O Velikonocích 1113 přišel do Cîteaux, kam přivedl skupinu třiceti mladých mužů včetně svých čtyř bratrů. Vstoupil do noviciá-

¹¹ F. Pfurtscheller, *Die Privilegierung des Zisterzienserordens in Rahmen der allgemeinen Schutz- und Exemptionsgeschichte von Anfang bis zur Bulle „Parvus Fons“ (1265)*, s. 67–77; I. Eberl, *Die Zisterzienser, Geschichte eines europäischen Ordens*, s. 27–45. K. Bonnevaux – H. Morin-Sauvade, *La filiation de l'abbaye de Bonnevaux*, in: *Unanimité et diversité cisterciennes*, ed. N. Bouter, Saint-Étienne, 2000, s. 103–11. Nejnovější interpretaci podoby textů, jež schválil v roce 1119 Kalixt II., podává Ch. Waddell, *Narrative and legislative Texts from Early Cîteaux*. *Studia et documenta IX*, Cîteaux-Commentarii cistercienses 1999.

¹² Inspirativní osobnost sv. Bernarda se stala předmětem zájmu mnoha badatelů. Z téměř nepřehledného množství literatury věnované sv. Bernardu z Clairvaux, je nutno zmínit alespoň základní práce J. Leclercqa, *St. Bernard et l'esprit cistercien*, Paris 1984; Týž, *Bernard de Clairvaux*, Paris 1989 a životopis A. H. Bredera, *Bernhard von Clairvaux im Widerstreit der Historie*, Wiesbaden 1966, stejně jako jeho novější práci *Bernard of Clairvaux between Kult and History*, Edinburgh 1996. Všechny životopisy sv. Bernarda vycházejí z díla 12. století nazvaného *Vita prima* a obsahujícího pět knih. První z nich napsal Guillaume de Saint Thierry, Bernardův osobní přítel. V jeho díle pak pokračovali opat Ernach de Bonneval (2. kniha), Geoffroy d'Auxerre (knihy 3.–5.). Nejčastěji jsou citovány pasáže první knihy, pojednávající o mládí a počátcích klášterního života sv. Bernarda. Bernard sám zanechal úctyhodné literární dílo obsahující teologické spisy, básně a na 500 dopisů. Komplexní edici jeho díla představuje soubor *Sancti Bernardi Opera*, I–VIII, ed. J. Leclercq, H. Rochais et Ch. H. Talbot, Roma 1957–1977. Devítisté výročí narození sv. Bernarda, slavené v letech 1990–1991, přineslo zvýšení zájmu o jeho osobnost. Plodem tohoto zájmu se stala řada nových studií. Za všechny bych uvedla dva velké sborníky. Francouzskou publikaci *Saint Bernard et le monde cistercien*, ed. L. Pressouyre, T. Kinder, Paris 1990, a sborník z konference konané v roce 1990 v Kalamazoo, USA, který vyšel pod názvem *Bernardus Magister*, ed. J. R. Sommerfeldt, Cîteaux 1992. V českém překladu se v posledních letech dostaly do rukou čtenářů tituly *O lásce k Bohu*, in: *Mistr Eckhart a středověká mystika*, Praha 1993, s. 108–121; *O stupních pokory a pýchy. Chvilý panenské matky*, Praha 1999; *O milosti a svobodném rozhodování*, Praha 2004; *Kázání na Píseň písní I, II*, Praha 2009, 2012.

tu, který absolvoval následujícího roku, kdy složil do rukou Štěpána Hardinga mnišské sliby. Mimořádné Bernardovo nadání se projevilo během krátké doby, a tak již v roce 1115 mohl být vybrán za opata nově zakládaného kláštera v Clairvaux. Přirozená autorita, výtečné organizační schopnosti spolu s živou inspirující zbožností jej předurčovaly k vůdčímu postavení. Díky tomu se během dalších let Bernard stal jedním z nejvýznamnějších mužů katolické církve.

Bernard z Clairvaux byl znám jako velký reformátor. Byl autorem četných spisů, zejména traktátů a polemických děl. Své teokratické názory shrnul do spisu *De consideratione* (Úvahy), jež věnoval Eugenovi III. Jako teolog zastával konzervativní stanovisko. Jeho bojovná povaha jej dostala několikrát do vážných bohosloveckých sporů, mimo jiné s Petrem Abélardem, jehož racionalisticky laděné názory ostře potíral. Je pokládán za tvůrce křesťanské mystiky, jež vycházela z jeho citově prožívané víry. Bernardova poezie, věnovaná z velké části P. Marii, přispěla k šíření mariánského kultu v západním křesťanství.

Ve 30. letech 12. století usiloval s úspěchem o vyřešení papežského schizmatu a všeobecné uznání papeže Inocence II. (1130–1143). Nejvýznamnějšího postavení dosáhl ke konci svého života, kdy na papežský stolec zasedl bývalý cistercký mnich Bernard a žák opata z Clairvaux, který přijal jméno Eugen III. (1145–1153). Míru vlivu, jaký měl Bernard z Clairvaux na svého žáka, odráží skutečnost, že pontifikát Eugena III. bývá někdy označován „bernardovským obdobím církve“.

Se jménem Bernarda z Clairvaux je spojena II. křížová výprava, kterou pomáhal hlásat. Pro její propagaci nelitoval cestovat po Evropě a povzbuzovat mnohé národy k účasti na tomto tažení. Hlas neúnavného propagátora dospěl až do Čech. „Naléhavá nutnost mne nutí, abych svěřil peru, co bych raději zapsal živým slovem do Vašich srdcí... Moje srdce se vám, Češi, otevírá, rozšiřuje se až k vám, i když obtížené tělo zadržuje vzdálenost zemí... Pohnula se a zatřásla země, poněvadž pán nebes začal ztrácet svou zemi, v níž žil více než třicet let jako člověk mezi lidmi. Svou zemi, kterou poctil svým zrozením, osvětil zázraky, zasněžil krví a obohatil hrobem. Svou zemi, v níž se ozýval hlas hrdličky, když se syn Boží oddával své čisté lásce. Svou zemi, v níž vypučely první květy rozhřešení. Tuto zemi vzájemného zaslíbení začali dobývat zlosynové, a kdyby nebylo těch, kteří by se jim postavili na odpor, chtivě by sahalí po svatosti našeho náboženství, chtěli by poskvrnit ona místa, na nichž pro náš život usnul v smrti, místa, jež byla zbrocena krví neposkvrněného beránka. Slyšte to, co musí pohnout srdcem křesťanského člověka, i kdyby bylo jakkoliv tvrdé...“¹³

¹³ Úryvek z dopisu Bernarda z Clairvaux adresovaného knížeti Vladislavovi II. v překladu Jana Bistrického. Přejato z publikace *Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci*, Olomouc 1982, s. 129–131. V originálním znění dopis otištěn v *CDB I*, č. 276, s. 257–258.

[5] Sv. Bernard z Clairvaux, velký reformátor, zakladatel cistercké spirituality, nejvýznamnější představitel cisterckého řádu, uctíváný od 12. století jako světec. Barokní socha z plaského kláštera.

I krátká ukázka z listu, jež zaslal knížeti Vladislavovi II., dosvědčuje Bernardovu neobyčejnou výmluvnost. Tě neodolal ani český kníže. Také on přijal kříž a jako mnoho jiných se vydal roku 1147 na cestu ke Svatým místům. Neúspěch 2. křížové výpravy byl také prohrou Bernardovou a její stín dopadl i na cistercký řád.¹⁴

Charakterizujeme-li Bernarda z Clairvaux jako muže, jemuž byly klášterní zdi příliš úzké, který měl potřebu reformovat celou církev, neměli bychom přehlížet skutečnost, že pro svůj mateřský řád, cisterciáky, se angažoval nejvíce. Stal se završitelem ideového programu cisterckého hnutí a silou své osobnosti se zasloužil o úspěch mladého řádu.

Jeho ideálem byl život v modlitbě, práci a rozjímání, tvrdý život, v němž si duše získává zásluhy pouze naprostou pokorou těla i ducha. Jen tato cesta vede podle sv. Bernarda k Bohu. Cistercký klášter měl být společenstvím, ve kterém se na této cestě vzájemně podporují všichni bratři. Přísné dodržování

¹⁴ *The second crusade and the Cistercians*, ed. M. Gevers, New York 1992.

řehole, důraz na manuální práci jako projev pokory, naprostá uzavřenost před vnějším světem, to vše byly hlavní prostředky, jak se duše po stupních pokory mohla dostat k Bohu. Architektonicky jednoduché klášterní kostely oproštěné od výzdobných prvků, jež by mohly odvádět pozornost mnichů k povrchu jevů, měly konventuálům umožňovat co nejhlubší soustředění. Ne obrazy nebo sochy, ale živě pociťovaná přítomnost Boží byla ideálem cistercké spirituality. Proto sv. Bernard brojil proti nádheře a bohaté výzdobě clunyjských kostelů, kterou pokládal za škodlivou.¹⁵ V klášterních kostelích zakazoval nejen sochy a obrazy, ale i barevné vitraje v oknech. Harmonická čistota staveb měla mnoho společného s harmonií hudební. V obou případech představovala estetickou normu, kterou Bernard, sám hudebník, vysoko cenil.¹⁶

Svým učením, zejména zdůrazňováním hluboké vnitřní zbožnosti, dokázal sv. Bernard naplnit pociťované duchovní vakuum a učinil tak řád nesmírně přitažlivým jak pro zájemce o mnišský život, tak i pro příznivce a mecenáše z řad šlechty či panovnických rodin. Jeho skvělá výmluvnost zpopularizovala cisterciáky po celém křesťanském světě. Mimořádný zájem o řád se odrazil v množství nových opatství, která vznikla ještě za života světce. Řeč čísel hovoří přesvědčivě. Když vstupoval jako novic do kláštera v Cîteaux, řídil se cisterckými zvyklostmi snad jen tento klášter, nebo byla právě založena jeho první odnož La Ferté (1113). Jistota nepanuje, neboť datum příchodu sv. Bernarda nelze určit přesně; se skupinou svých přátel a následovníků se v Cîteaux objevil buď o Velikonocích roku 1113 nebo o Velikonocích příštích. Příchod třicetileté skupiny cisterciáky značně posílil, takže v roce 1115 již Cîteaux mělo čtyři dcery. Jednou z nich bylo Clairvaux, kde se stal Bernard opatem a odkud vedl svou kampaň ve prospěch nového řádu. S výsledky své práce mohl být spokojen.

Když Bernard z Clairvaux roku 1153 umíral, ideál, který tolik propagoval, rozeznával každodenně bohoslužby již ve 335 opatstvích. Díky synu pána z Fontaines se cisterciáci stali významnou silou katolické církve a spolutvárci evropské kultury. Pro své neobyčejné zásluhy bývá někdy sv. Bernard označován za druhého zakladatele řádu. Přes své mimořádné postavení v církvi zůstal Bernard do konce svého života mnichem. Třicet osm let stál jako opat v čele kláštera v Clairvaux. Zde také 20. srpna 1153 zemřel. Asi dvacet let po své smrti, roku 1174, byl papežem Alexandrem III. prohlášen za svatého.

¹⁵ Svůj monastický program načrtl sv. Bernard již v mladém věku v díle *Apolologia ad Willelmum abbatem Sancti Theodorici*, které publikoval roku 1125. V tomto spise mimo jiné kritizoval bohatost a nádheru kostelů benediktinských opatství. Apologii formuloval v rámci veřejného sporu, který vedl s opatem v Cluny Petrem Venerabilis. O tomto sporu, který trval až do konce 20. let 12. století A. H. Bredero, *Cluny et Cîteaux au 12 siècle*, s. 356–369.

¹⁶ G. Duby, *Saint Bernard et l'art cistercien*, Paris 1976.

CISTERCKÁ SPIRITUALITA

Mezi základní rysy cisterciácké spirituality, tak jak se zrodila v konfrontaci s clunyjskými kláštery, patřila chudoba (*paupertas*), jednoduchost (*simplicitas*) a především láska (*caritas*). V cistercké interpretaci řehole sv. Benedikta lze jasně vidět návrat ke kristovské chudobě (být chudý s chudým Kristem), což zároveň znamenalo naprostý odklon od tehdejší praxe života benediktinských klášterů. Odtud jejich odpor k bezpracným ziskům, odvržení bohatství a luxusu, jež tolik propagoval sv. Bernard.

S požadavkem chudoby vnitřně souvisela i *simplicitas*, vyjádřená opakovaně v jednom ze základních dokumentů řádu *Exordium parvum*. Cisterciáci si přáli obklopovat se věcmi, jež by byly funkční, a na nichž by nebylo nic zbytečného – ať již mluvíme o zbytečně luxusních předmětech nebo o jejich zbytečném množství. Nechtěli věci z drahých kovů, tam kde stačily železné nebo měděné, z hedvábí, kde sloužila stejně dobře vlna nebo len. Obdobně odmítavě se stavěli k příliš pestré výzdobě knih a ze stejných principů vyrůstala i strohá cistercká architektura.

Pro cisterciáky se láska stala základním pojmem jejich života. Na prvním místě stála láska k Bohu, stejně jako přítomnost Boží lásky ke člověku. Podle představ cisterciáků měla láska prostupovat celý řád. Však byl také řád na představě lásky vystavěn. Ne náhodou se základní řádový dokument nazýval *Carta Caritatis* (Listina lásky). Vzájemná láska měla panovat mezi kláštery. Láska měla provázet veškeré činnosti mnicha, od modlitby a duchovních cvičení až po manuální práci. Láskou měly být vedeny vizitace, které měly směřovat ke společnému cíli, cestě jednotlivých klášterů k Bohu. Účinná láska se měla projevovat na generálních kapitulách, jež měly dbát mimo jiné i o to, aby žádný z řádových domů netrpěl nouzí. Vzepjatá láska ke Kristu a k Panně Marii stála u základů cistercké mystiky.

Prvotní nadšení cisterciáků však nevydrželo dlouho. Jako u jiných reformních hnutí, ani v tomto případě nepřestálo několik generací. Pohodlnost začala přemáhat duchovní i fyzické úsilí, touha po bohatství a luxusu zvítězila nad požadavky chudoby a prostého života. Rozrůstající se řád se stal pevně vedenou organizací, z jejíž struktury se postupně vytrácela Caritas nahrazovaná stále víc úředními úkony. Cistercká spiritualita však nikdy nevymizela zcela a stala se základem nových proudů, ať již v prostředí devotio moderna ve 14. století nebo při duchovní obnově řádu v 17. století a vzniku trapistické větve cisterckého řádu (přísné observance).¹⁷

¹⁷ *Exordium cistercii, Summa Cartae Caritatis with the Capitula*, in: Narrative and Legislative Texts from Early Cîteaux, s. 398–413. V. Ventura, *Cisterciácká spiritualita*, in: 900 let cisterciáckého řádu, ed. K. Charvátová, Praha 2000, s. 11–27; H. Lawrence, *Dějiny středověkého mnišství*, s. 171–180.

ROZŠÍŘENÍ CISTERCKÉHO ŘÁDU

Již jsme se dotkli rozšíření cisterckého řádu, na nějž měl zcela zásadní vliv sv. Bernard z Clairvaux. Podívejme se na čísla, jež o tom vypovídají, podrobněji. Cîteaux samo (*Monasterium novum*) bylo založeno roku 1098. Následujících více než deset let se cistercké hnutí etablovalo, ujasňovalo si své směřování, početně však příliš nesílilo. Ke změně došlo před polovinou druhé dekády 12. století, kdy během tří let vznikly první čtyři odnože Cîteaux: La Ferté, Pontigny, Clairvaux a Morimond, jež byly později nazývány protokláštery a těšily se v řádu mimořádnému postavení. Je jisté, že rozvoj řádu započal ještě v době, kdy cisterciáci byli pouze reformním benediktinským hnutím. Když v roce 1119 uznal Kalixt II. cisterciáky jako samostatný řád, existovalo ve Francii již celkem třináct cisterckých opatství. Po uznání cisterckého řádu následoval rychlý rozvoj. Ve 20. a 30. letech 12. století zaplavily kláštery nového řádu celou Francii.¹⁸ Od 20. let se cistercké ideály začaly šířit i do dalších zemí. Již kolem roku 1120 překročili první cisterciáci Alpy a usadili se v Itálii¹⁹ a v Německu.²⁰ Nejstarší německý klášter vznikl roku 1123, před koncem 20. let se cisterciáci dostali do Anglie²¹ a Rakouska.²² V kastilském království se první kláštery řádu objevily roku 1131, v hrabství portugalském v roce 1132.²³ Ve 40. letech 12. století cisterciáci pronikli do střední Evropy, kde se postupně začali usazovat v Čechách, v Polsku a v Uhrách²⁴. Ve stejné době se severní hranice řádu posunula až do Skandinávie²⁵ a expanze postupovala dál na východ, aby svou cestu zakončila na počátku 13. století v dnešním Lotyšsku a Estonsku.²⁶ Jižní větev prošla apeninským poloostrovem a severním Balkánem. V době existence

¹⁸ Soupis cisterckých klášterů ve Francii viz například v monografii A. Bondéelle-Souchier, *Bibliothèques cisterciennes dans le France médiévale. Répertoire des abbayes d'hommes*, Paris 1991; R. Locatelli, *Les cisterciens dans l'espace français: filiations et réseaux*, in: Unanimité et diversité cisterciennes, ed. N. Bouter, Saint-Étienne 2000, s. 51–85.

¹⁹ C. Caby, *Les cisterciens dans l'espace italien médiéval*, in: Unanimité et diversité cisterciennes, ed. N. Bouter, Saint-Étienne 2000, s. 570.

²⁰ K. Wollenberg, *Die deutschen Zisterzienerklöster zwischen Rhein und Elbe*, in: Unanimité et diversité cisterciennes, ed. N. Bouter, Saint-Étienne 2000, s. 321.

²¹ J. Burton, *Rapport sur l'espace anglais*, in: Unanimité et diversité cisterciennes, ed. N. Bouter, Saint-Étienne 2000, s. 301; *The Cistercian abbeys of Britain. Far from the Concourse of Men*, ed. D. Robinson, London 1998.

²² H. Koller, *Die ältesten österreichischen Zisterzen*, in: In Tal und Einsamkeit. Die Zisterzienser im alten Bayern, Band III, Kolloquium, ed. K. Wollenberg, Fürstenfeldbruck 1990, s. 209.

²³ A. Rucquoi, *Les cisterciens dans la Péninsule ibérique*, in: Unanimité et diversité cisterciennes, ed. N. Bouter, Saint-Étienne 2000, s. 487.

²⁴ Z. Piłat, *Le réseau des cisterciens en Europe du centre-est du XIIe au Xve siècle*, in: Unanimité et diversité cisterciennes, ed. N. Bouter, Saint-Étienne 2000, s. 442.

²⁵ J. France, *Settlement, Re-settlement, Consolidation, the Scandinavian Experience*, in: L'espace cistercien, ed. L. Pressouyre, Paris 1994, s. 165.

²⁶ P. Raudkivi, *Cisterciens and Livonia: Problems and Perspectives*, in: L'espace cistercien, ed. L. Pressouyre, Paris 1994, s. 349–352, zde 350.

[6] Cistercký řád se vyznačoval obzvláštní úctou k P. Marii. Mariánská úcta byla zdrojem cistercké mystiky, P. Marii byly zasvěceny všechny opatské chrámy, modlitbou k P. Marii *Salve Regina* končila každodenní liturgie. Na počátku existence řádu, kdy se cistercká pravidla vztahující se k vybavení kostelů dodržovala nejpřísněji, směla být v konventním chrámu pouze jediná socha, a to právě P. Marie. Socha Madony s dítětem, osecký klášter, kolem 1340.

latinského císařství cisterciáci založili několik ústavů v Byzanci a v souvislosti s křížovými výpravami do Svaté země vznikly řádové domy také na Kypru, v Libanonu a nedaleko Edessy, na území dnešního jižního Turecka.²⁷

Na rychlém šíření řádu v první polovině 12. století, jak už uvedeno, měl zásluhu především Bernard z Clairvaux. Za jeho života vzniklo více než 350 cisterckých klášterů. Jejich největší nárůst nastal v posledních letech světcova působení, v období 1143–1153, kdy se řád během jediné dekády rozrostl o 168 nových klášterů.²⁸

První polovina 12. století představovala pro cistercký řád dobu největšího rozkvětu. Po smrti sv. Bernarda z Clairvaux prudké tempo zakládání nových opatství poněkud polevilo. Velký úspěch, s nímž cisterciáci vstoupili tak razantně ve 12. století na církevní scénu, začal ustupovat. Pokles zájmu o bílé mnichy lze snadno vyčíst z počtů nově založených klášterů. Vzniklo-li mezi lety 1115 až 1150 na 330 řádových domů, do konce 12. století jich přibýlo již jen 170.

²⁷ L. J. Lékai, *The Cistercians. Ideals and Reality*, s. 54, též mapy na s. 500 a 501.

²⁸ Sr. R. Locatelli, *Les cisterciens dans l'espace français: filiations et réseaux*, in: *Unanimité et diversité cisterciennes*, ed. N. Bouter, Saint-Étienne 2000, graf rozšíření řádu na s. 83.

[7] Vznik a rozšíření cisterckého řádu v pojetí neznámého barokního řádového malíře. Sedlec, katedrála.

Po prvním století, kolem roku 1200, čítal cistercký řád asi 500 opatství rozmístěných ve většině zemí západního křesťanství. Během 13. a 14. věku přibývaly ještě další kláštery, i když podstatně pomaleji než v předchozích dobách. Uvádí se, že na konci středověku existovalo na 850 mužských ústavů.²⁹

ORGANIZACE CISTERCKÉHO ŘÁDU

Cisterciáci přinesli na počátku 12. století nový pohled na definici řádu, jež vnímali především jako řád v právním slova smyslu, jako ustanovení jediného závazného způsobu výkladu řehole s jasným povědomím o vlastní identitě. Základem nového typu organizace řádu se stal filiační systém, jenž sdružoval kláštery na principu rodinných vazeb, začleňujících jednotlivá opatství bez ohledu na územní členění do cistercké velkorodiny.³⁰ Účinný organizační rámec nového pojetí řádu spočíval na dvou vzájemně se doplňujících institutech – každoročně se scházející generální kapitule a pravidelné řádové vizitaci všech klášterů.³¹ Generální kapituly představovaly kolektivní vedoucí orgán, který určoval za účasti zástupců všech opatství další směřování řádu. Vizitace prováděné podle filiačních vazeb doplňovaly tento model o pravidelnou kontrolu dodržování předpisů a případnou nápravu zjištěných nedostatků.³²

Základní organizační prvek cisterckého řádu tvořil filiační systém, který spojoval jednotlivé řádové domy na principu příbuzenských vazeb. Na rozdíl od řehole sv. Benedikta, jež chápala každý klášter jako samostatnou jednotku, i od Cluny, kde všechny přidružené kláštery podléhaly přísné centralizaci, volili cisterciáci za předobraz svého organizačního systému rodinu. Filiační systém – štípení klášterů v praxi znamenal oddělení dceřiného ústavu od mateřského, a to rozdělením konventu, kdy do nově zakládaného opatství byla vyslána část mnichů z mateřského domu, a to obvykle v apoštolském počtu dvanácti osob. Původní klášter získal statut mateřského domu, nový klášter se nazýval jeho filiací (dcerou). V cisterckém řádu se hovořilo nejen o klášterech dceřiných, ale používaly se i termíny jako vnučka kláštera či potomek kláštera. Poměr všech dceřiných ústavů k mateřskému domu se označoval jako generace.

²⁹ Celkový (byť ne vždy přesný) přehled cisterckých klášterů podává F. van der Meer, *Atlas de l'Ordre Cistercien*, Amsterdam–Bruxelles 1965; nověji G. Becking, *Zisterzienserklöster in Europa. Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser*, Band 11, Berlin 1999.

³⁰ I. Eberl, *Die Zisterzienser*, Stuttgart 2002, s. 123.

³¹ K pojetí a vývoji práva u cisterciáků F. Cygler, *Ausformung und Kodifizierung des Ordenrechts vom 12. bis zum 14. Jahrhundert. Strukturelle Beobachtungen zu den Zisterziensern, Prämonstratensern, und Cluniacensern*, in: *De ordine vitae*, ed. G. Melville, Münster 1996, s. 7–58.

³² Ke struktuře cisterckého řádu a nástrojům práva viz J. Oberste, *Normierung und Pragmatik des Schriftgebrauchs im cisterziensischen Visitationsverfahren bis zum beginnenden 14. Jahrhundert*, *Historisches Jahrbuch* 114, 1994, s. 316.

[8] Cisterciáci v bílém chórovém plášti. Barokní freska v kapitulní síni osekého kláštera.

Filiační systém přičleňoval kláštery k řádu bez ohledu na územní členění ať již světského, nebo církevního charakteru. Mateřské domy mohly mít svá štípení v jakékoli katolické zemi a jejich filiace mohly z hlediska církevně-správního spadat do různých diecézí.

Nejvýznamnější postavení v rámci cisterckého řádu patřilo zakladatelskému domu Cîteaux (eponymní *Cistercium*), od něhož odvozovaly svůj původ všechny ostatní cistercké kláštery. Skutečnost, že v Cîteaux se zrodil nový styl mnišství, připomínalo i řádové heslo *Cistercium mater nostra*. Nejvyšší představitel Cîteaux měl titul generálního opata řádu. Ve srovnání s Cluny však postavení generálního opata cisterckého řádu s sebou neslo mnohem méně pravomocí. Vedle Cîteaux se nadřazenému postavení těšily i jeho první čtyři dcery: La Ferté (1113), Pontigny (1114), Clairvaux (1115) a Morimond (1115), označované jako protoopatství.³³

³³ Opaty La Ferté, Pontigny, Clairvaux a Morimond tak označuje *primi abbates*. Viz *Carta Caritatis Posterior*, Narrative and Legislative Texts from Early Cîteaux, s. 501, 502.

Od pětice nejstarších klášterů se odvozovalo pět linií řádu, jež byly zobrazovány v rámci řádového rodokmenu jako pět větví vycházejících z jednoho společného kmene. Všechny pět řádových větví mělo rovnocenné postavení, ani linie Cîteaux se netěšila nadřazené pozici. Nebezpečí rozštěpení řádu čelila *Carta caritatis* zákazem, aby jednotlivé větve řádu držely samostatné kapituly.³⁴

Hierarchie klášterů uvnitř řádu vyplývala z jejich umístění v rámci řádového rodokmenu. Čím blíže k Cîteaux a k protoopatstvím řádový dům stál, tím vyšší příčku v rámci *Ordo Cisterciensis* zastával. Jednotlivá opatství byla chápána jako výhonky svých mateřských domů a jako taková zařazována i do pomyslného rodokmenu. Pokud patřil mateřský klášter do druhé generace potomků Cîteaux, dceřiný klášter se zařadil ke generaci třetí atd. Postavení opatství v rámci řádové hierarchie se tak neřídilo datem připojení k řádu, ale umístěním v soustavě filiačních vazeb.

Jednotlivé řádové linie zastávaly teoreticky rovnocenné postavení, neznamená to však, že se těšily všechny stejné oblibě. Podle nejnověji uváděných čísel vzniklo do konce 13. století celkem 738 mužských řádových opatství. Největšího úspěchu v zakladatelské činnosti dosáhla linie vycházející z Clairvaux, k níž náleželo 356 filiací, dále následovala morimondská větev s 214 dcerami. Teprve za ní se umístil rozrod Cîteaux čítající 109 klášterů. Výrazně méně potomků vydala linie Pontigny, ke které se připojilo 43 opatství a poslední místo patřilo větví La Ferté s pouhými 16 řádovými domy.³⁵ Ve 14. a 15. století se již zmíněná čísla příliš nezměnila, a nezměnilo se také pořadí jednotlivých řádových větví. Po celý středověk dominovala cisterckému světu linie Clairvaux a druhé pozici se těšila větev morimondská.

Obliba Clairvaux souvisela především s osobností sv. Bernarda, který zpopularizoval cistercký řád po celém tehdejší katolickém světě a osobně se stal otcem-opatem šedesáti osmi klášterů. Na rozdíl od Clairvaux Morimond těžil především ze své polohy na východě Francie, díky níž se stal výchozím bodem pro osazování klášterů na území Svaté říše římské a oblastí ve střední Evropě.³⁶ Do střední Evropy se morimondská větev dostala prostřednictvím německých klášterů Kamp (založen 1123), Ebrach (1127), Altenberg (1133) a rakouského řádového domu Heiligenkreuz (1133), od nichž se v průběhu následujících let, odvozovaly další ústavy.³⁷ Až do konce 60. let 12. věku měla morimondská linie na

³⁴ *Carta Caritatis Posterior*, Narrative and legislative Texts from Early Cîteaux, s. 501. Také v rámci generálních kapitul zakazovala pravidla protoopatům, pokud by svolali některé opaty, aby s nimi jednali o čemkoliv, co by mohlo vést k rozštěpení řádu (*La codification cistercienne de 1202 et son évolution ultérieure*, ed. B. Lucet, Rome 1964, s. 70).

³⁵ Data uváděna podle I. Eberl, *Die Zisterzienser*, s. 81.

³⁶ R. Locatelli, *Les cisterciens dans l'espace français: filiations et réseaux*, in: Unanimité et diversité cisterciennes, ed. N. Bouter, Saint-Étienne, 2000, s. 51–85, zejména grafy z na s. 82–85.

³⁷ Viz M. Parisse, *La formation de la branche de Morimond*, in: Unanimité et diversité cisterciennes, ed. N. Bouter, Saint-Étienne, 2000, s. 87–99; K. Wollenberg, *Die Stellung des Zisterzienserordens im mittelalterlichen Ordenswesen und seine Ausbreitung in der deutschsprachigen Gebieten*, ed. H. Schwillus, A. Hölscher, in: Weltwerachtung und

území střední Evropy výlučné zastoupení. Štípení jiných řádových větví se ve střední Evropě začala uplatňovat až v průběhu 70. a 80. let 12. století. Ve srovnání s rozsahem morimondské linie, měly ostatní větve ve střední Evropě postavení marginální. Výjimku představovaly Uhry, kde se nejvíce uplatnila linie Clairvaux a významnou část zde tvořila i větev Pontigny.³⁸ V ostatních zemích střední Evropy Morimond jednoznačně dominoval, přičemž ve dvou z nich, v Rakousku a v Čechách spadaly pod jeho vrchní dohled všechny tamní řádové domy.

Filiační vazby každého cisterckého kláštera vznikaly již při jeho vzniku. Zakladatel (fundátor) vybavil nový ústav po hmotné stránce a zároveň požádal některý z cisterckých řádových domů o vyslání konventu. Vybraný klášter se stal matkou nové instituce. Dceřiný klášter se chápal jako odštěpení (filiace) mateřského domu, který rozdělil svůj konvent a část mnichů poslal své dceři, jež byla chápána jako jeho štípení (filiace). Nový konvent začal přijímat novice, kteří se od svých starších spolubratři naučili všemu, co potřebovali znát. Tak se předávala nejen základní pravidla, ale celý styl života. Tento způsob osazování klášterů zaručoval ideovou a organizační kontinuitu a v praxi naplňoval požadavek cisterciáků *Una caritate, una regula similibusque vivamus moribus* (V jedné lásce, v jedné řeholi žijme podobnými zvyky).³⁹

Vazby mezi mateřským opatstvím a jeho štípením nekončily založením dceřiné instituce. Mateřský klášter zůstal navždy vůči své dceři v nadřízeném postavení a získal vůči ní četná práva. Nejvýznamnějším z nich bylo právo a zároveň povinnost vizitace, každoroční kontroly, při níž opat mateřského domu (pater abbas) sledoval, jak se ve filiačním klášteře dodržuje řehole a zda mniši zachovávají řádová pravidla.⁴⁰ Pater abbas se účastnil volby a nastoloval nového opata, naopak v případě rezignace skládal odstupující představený svůj úřad do jeho rukou. Pokud se dceřiný klášter dostal do nějakého vážnějšího sporu či musel řešit hospodářské problémy, generální kapitula obvykle pověřila mateřský ústav, aby se záležitosti ujal. Vztahy k mateřskému klášteru zůstávaly hlavním vnitrořádovým spojením.

Dynamik, Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser, Bd. 10, Berlin 2000, s. 26–32. Týž, *Die deutschen Zisterzienerklöster zwischen Rhein und Elbe*, in: Unanimité et diversité cisterciennes, ed. N. Bouter, Saint-Étienne, 2000, tabulky zastoupení obou větví ve 12. století na s. 324 a 325, soupis všech klášterů na s. 343–344; H. Koller, *Die ältesten österreichischen Zisterzen*, s. 209.

³⁸ Línii Clairvaux v Uhrách náleželo 61 % všech filiací, dalších 17 % připadlo Pontigny a k morimondské větvi patřilo jen 22 % klášterů (F. L. Hervay, *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Roma 1984; M. M. de Cevins, *Les implantations cisterciennes en Hongrie médiévale: un réseau?* In: Unanimité et diversité cisterciennes, ed. N. Bouter, Saint-Étienne, 2000, s. 453–484). Přímé filiace Pontigny a Clairvaux stejně jako spojení s dalšími francouzskými kláštery umožnila skutečnost, že za vlády Bély III. se uherskými královnami postupně staly dvě Francouzky; šlechtična Anna z Chatillon, jejíž rodina měla tradiční vazby na Pontigny, a po ní princezna Markéta z vládnoucího rodu Kapetovců.

³⁹ *Carta Caritatis Prior*, in: Narrative and legislative Texts from Early Cîteaux, s. 276.

⁴⁰ K vizitacím v cisterckém řádě blíže v samostatném oddíle.

[9] Většina staveb pěti nejstarších cisterckých klášterů, tzv. protoopatství, zanikla. Téměř nic nezůstalo z Morimondy, mateřského domu řádové větve, jejíž odnože působily u nás, ani z kláštera La Ferté. Ze slavného Clairvaux přežila část konventních budov sloužících od 12. století konvršům. Zbytek kláštera byl počátkem 19. století zbořen a celé místo se změnilo ve státní vězení. V Cîteaux zůstalo pouze několik budov ze 16.–18. století. Většina staveb současného kláštera vznikla na počátku tohoto století, kdy se do Cîteaux vrátili mniši. Nejvíce evokuje podobu středověkého opatství Pontigny, kde se zachoval monumentální konventní chrám. Ani zde se však nejedná o zcela původní podobu kostela z 1. poloviny 12. století, ale o přestavbu z doby přelomu 12. a 13. století. Pontigny, bývalý konventní chrám.

Jinou možnost, jak se klášter mohl stát členem cisterckého řádu, představovalo vedle založení tzv. „přivtělení“, kdy již existující ústav byl přeměněn na opatství cistercké. Někdy zůstala v klášteře táž komunita, která změnila svůj statut a začala se řídit novými pravidly, jindy přivtělení znamenalo zásadní změnu a rovnalo se prakticky vyhnání staršího konventu a předání jeho statku do rukou nových řeholníků.⁴¹ V každém případě byly i tyto přivtělené ústavy podřízeny některému z cisterckých klášterů, který se stal jejich mateřským ústavem a dohlížel na správné dodržování zvyků a předpisů. Pravidelným kontrolám se nevyhnul ani nejstarší klášter, Cîteaux. Jeho vizitátory byli tzv. protoopati, představitelé klášterů La Ferté, Clairvaux, Pontigny a Morimond.

Díky četným papežským privilegiím, která umožnila cisterckým klášterům vymanit se z vlivu příslušných biskupství (viz níže), představoval řád samostatné těleso, jehož správa spočívala výhradně v jeho vlastních rukou. Ve vyšší

⁴¹ Například v roce 1147 přistoupila k cisterckému řádu celá kongregace Savigny, čítající patnáct klášterů (A. Bondèlle-Souchier, *Bibliothèques cisterciennes dans le France medievale*).

instanci cistercký řád podléhal, alespoň teoreticky, pouze papežství. V praxi však záleželo dosti na podmínkách každé diecéze, do jaké míry si cisterciáci své samostatné postavení prosadili. Ještě složitější byl vztah cisterciáků vůči světské hierarchii. Ač teoreticky nezávislý a samosprávný, řád musel respektovat zvyky jednotlivých zemí, do nichž přicházel. Četné studie naznačují, že cisterciáci hostitelskému prostředí vycházeli vstříc, a to mnohdy i na úkor řádových předpisů.⁴² Řád jako celek prokazoval sice značné množství samostatnosti, jednotlivé kláštery však byly vždy zakotveny v konkrétních podmínkách, které je ovlivňovaly a jimž se musely přizpůsobit. Závislost klášterů na jejich zakladatelích, známá i z českého prostředí, je jasným důkazem rozporu teoretických nároků řádu a jejich praktické aplikace.

ŽIVOT V CISTERCKÉM KLÁŠTEŘE

Jádro každého opatství tvořil sbor mnichů (monachi) nazývaný konvent (conventus). Hlavní povinností mnichů byla chórová modlitba a práce zasvěcená Bohu. Počty mnichů se v jednotlivých kláštorech značně lišily. Historie zná konventy malé, pouze o několika bratrech, stejně jako velmi početné, čítající sto i více mnichů. Vždy záleželo na proslulosti kláštera a jeho prosperitě, kolik mužů přivedl do svých zdí.⁴³

Každý, kdo se chtěl stát mnichem, musel projít noviciátem, zkušebním obdobím, během kterého se vzdělával a měl si ověřit pevnost svého úmyslu žít pod řeholí. U cisterciáků neměli být do noviciátu přijímáni muži mladší 18 let, pro některé země byl tento limit ve 13. století snížen na 15 let.⁴⁴ Po úspěšném absolvování noviciátu, jehož délka trvala obvykle jeden rok, mohl novic složit sliby. Do rukou opata skládal podle řehole sv. Benedikta slib čistoty, chudoby a poslušnosti a sliboval též „stabilitas“ (setrvání), doživotní věrnost svému klášte-

⁴² Odklon od řádových zvyklostí vykazuje např. oblast hospodářského života, kde jsou důkazy nejmarkantnější. Např. ve střední Evropě se většina klášterů od prvních let existence klášterů uchýlovala v rozporu s předpisy k užívání příjmů, jež pocházely z dávek poddaných. Za všechny práce jmenujme výběrově alespoň syntetizující studie W. Schicha, *Zum Wirken den Zisterzienser im oestlichen Mitteleuropa im 12. und 13. Jahrhundert*, in: *Zisterziensische Spiritualität. Theologische Grundlagen, faktionale Voraussetzungen und bildhafte Ausprägungen im Mittelalter*, ed. K. Schreiner, Das Erzabtei St. Ottilien, 1994, s. 269–294; Týž, *Grangien und Stadthöfe der Zisterzienserklöster im Raum östlich der mittleren Elbe bis zum 14. Jahrhundert*, in: *Zisterziensische Wirtschaft und Kulturlandschaft*, ed. W. Schich, Berlin 1998, s. 64–98.

⁴³ Uvádí se, že kolem roku 1150 žilo v klášteře Clairvaux 200, v Pontigny 100 a ve Vaucelles 103 mnichů. Anglické Rievaulx mělo v roce 1165 150 konventuálů. V brabantských kláštorech Villers a Les Dunes žilo na konci 13. století 100, respektive 180 mnichů, německé ústavy v roce 1280 čítaly následující množství professů: Kamp 73, Walkenried 80, Michaelstein 50 a Neuenkamp 60 (A. Schneider, *Die Zisterzienser, Geschichte, Geist, Kunst*, Köln 1986, s. 52).

⁴⁴ *Statuta I*, 1203, č. 2, s. 275. Ke snížení věkového limitu pro některé země včetně Čech došlo před rokem 1237 (*Codifications cisterciennes du 1237 et 1257*, s. 314).

ru.⁴⁵ Po složení slavných slibů byl nový mnich (monachus) přijat do konventu. Podle toho, že mniši skládali sliby označovali se též jako profesové (professus). Mniši se mezi sebou titulovali bratři (fratres). Další názvy dali cisterckým mni-
chům s ohledem na jejich postavení nebo základní povinnost historici, nazýva-
jíce je konventuály nebo chórovými mnichy.

V čele kláštera stál opat (abbas), zodpovědný za dodržování všech pravidel řádu. V rámci kláštera představoval nejvyšší autoritu. Jeho rozhodnutí se mu-
seli všichni členové konventu zcela podřizovat. Opat byl hlavou kláštera a jeho
zástupcem navenek. V klášteře nebydlel pospolu s ostatními mnichy, ale měl
svůj vlastní dům (opatský dům, prelatura). Opati mateřských klášterů měli na
starosti kromě péče o vlastní konvent i kontrolu klášterů dceřiných, za jejichž
správný chod spoluzodpovídali. Opat byl volen konventem, v případě malých
konventů volili všichni profesové, u větších bylo volební právo delegováno na
vybranou skupinu. Opatská volba byla teoreticky svobodná, v praxi však téměř
vždy měl na ni silný vliv zakladatelský rod, jehož přání se výběr přizpůsoboval.
Opatem se nejčastěji stával člen domácího konventu. Za předpokladu, že
v klášteře nebyla nalezena vhodná osoba, bylo možné vyžádat si za opata řeho-
lníka z jiného cisterckého řádového domu.

Do svého úřadu byl opat volen doživotně. Ne každý však zůstal ve své hod-
nosti skutečně až do konce života. Jsou známy četné případy rezignací, kdy
opat složil svůj úřad. Důvody mohly být různé. Většinou opat přecházel ve stej-
né hodnosti do výše postaveného kláštera,⁴⁶ někdy se vzdával své role, protože
se necítil k úřadu povolán či na něj nestačil, jindy za jeho rezignací najdeme
politický nátlak. Ze své funkce mohl být opat i odvolán, zpravidla tehdy, když
se neosvědčil. Počty odvolaných opatů však byly podstatně nižší než těch, kteří
svůj úřad opustili dobrovolně.

Druhý nejvyšší hodnostář (prelát) v cisterckých klášterech se nazýval převor
(prior). Stál v čele konventu a zároveň mu náležela role zástupce opata. Řídil
všechny modlitby i jiné činnosti konventu stejně jako světské záležitosti klášte-
ra. K dalším prelátům patřili celerář (cellarius), komorník (camerarius) a po-
kladník (bursarius), kteří odpovídali za ekonomický chod kláštera. Novicmistr
pečoval o vzdělání noviců, confessor o zpovědi, kantor měl na starosti chrámo-
vý zpěv; fortnýř (portarius) kontroloval přístup do kláštera, vestarius měl na
starosti šaty všech klášterních osob, kustod se staral o kostel. O hierarchii funk-

⁴⁵ Většina mnichů skutečně zůstala až do své smrti v opatství, kde prošla noviciátem. Pouze preláti přecházeli
častěji do jiných klášterů, řadoví mniši pouze v případě filiace, kdy mohli být vysláni do nového řádového
domu. Ke každé změně působiště kteréhokoliv mnicha museli dát jeho nadřízení svůj souhlas.

⁴⁶ Opatem nejprestižnějšího kláštera, Cîteaux, se pravidelně stávali preláti, kteří se předtím osvědčili jako opati
jiných významných ústavů. Podobná situace byla i v dalších protoopatstvích. (Viz seznam opatů ze Cîteaux,
Clairvaux a Morimondy in: C. B. Bouchard, *Holy Entrepreneurs. Cistercians, Knights and economic Exchange in
twelfth century Burgundy*. Ithaca, London 1991)

[10] Opat, nejvyšší představitel cisterckého klášteřa. Pečeť opata wilherinského.

cí v opatství vypovídá např. sedlecká listina z roku 1345, kde jsou za sebou jmenováni následující hodnostáři: opat, převor, podpřevor, celerář, fortnýř, kustod, zpovědník v podřízeném ženském klášteře, komorník a pokladník.⁴⁷

Vedle mnichů žili v cisterckých klášteřech také konvrši (*conversi*), laičtí bratři. Stejně jako mniši byli členy řádu, měli však odlišné postavení. Zatímco mniši představovali kategorii vyšší, konvrši byli skupinou právně nižší. To se projevovalo i v otázce slibů, neboť laičtí bratři skládali jen nižší sliby a získávali pouze nižší formy svěcení. Na rozdíl od mnichů většinou též pocházeli ze sociálně nižšího prostředí. Mnichům se nemohli rovnat ani vzděláním, neboť byli a měli zůstat negramotní. Jejich hlavní poslání představovala manuální práce, konvrši byli skutečnou pracovní sílu řádu.⁴⁸

⁴⁷ Nos fratres Johannes abbas, Hartmannus prior, Ulricus subprior, Heinricus cellarius, Rudigerus portanus, Nicolaus custos, Jacobus confessor in Valle, Hermannus camerarius, Petrus bursarius totusque conventus monasterii Cedlicensis (*RBM IV*, č. 1495, s. 603).

⁴⁸ Pravidla života cisterckých konvršů z doby počátku řádu – *Cistercian Lay Brothers. Twelfth-century usages with related texts*, ed. Ch. Waddell, Cîteaux, Commentarii cistercienses, Studia et Documenta 10, 2000.

Instituce konvršů se nesrovnávala s ideálem křesťanské rovnosti, odrážela však středověké společenské rozvrstvení. Myšlenka laických bratří žijících v klášteře spolu s mnichy byla starší než cistercký řád, znali ji již benediktini. V cisterckém prostředí však došla největšího uplatnění.

Hovořili jsme o hesle sv. Benedikta „Ora et labora.“ Modlitba a práce tvořily základ života všech cisterciáků, mnichů i konvršů. Rozdíl tvořila míra obojího. Mniši měli povinnost chórových modliteb (hodinek, officii), které zabíraly velkou část jejich dne. Proto se ani při práci nemohli od kláštera příliš vzdalovat, aby byli schopni na zazvonění zvonu oznamujícího modlitby přijít včas do kostela a zpívat hodinky. Laičtí bratři byli od chórových služeb osvobozeni. Již jsme zdůrazňovali, že nebyli gramotní a nemohli se tudíž aktivně chórových služeb účastnit. Hlavní povinností konvršů se stala manuální práce, vedli klášterní hospodářství, organizovali a spravovali klášterní grangie. Právě jim cistercký řád vděčil ve 12. století za svůj hospodářský úspěch.⁴⁹ V raných cisterckých kláštěrech žilo obvykle více konvršů než konventuálů, jejich poměr lze vyčíslit 2–3 : 1. V průběhu 13. století počet konvršů postupně klesal.

Život v klášteře se řídil podle ročních období. Vzhledem k nestejně délce dne během roku rozlišovali mniši letní a zimní rozvrh. V létě začínal před druhou hodinou ranní, kdy mniši vstávali. Odebrali se do klášterního chrámu, aby zde usedli do chórových lavic k nočním modlitbám, zvaným vigilie (matutinum), které začínaly ve dvě hodiny ráno.⁵⁰ Před východem slunce začínaly první hodinky čili denní modlitby nazývané laudes (laudy, ranní chvály). Při hodinkách stejně jako při vigilích se zpívaly žalmy, a to tak, aby během jednoho týdne byl přezpíván celý žaltář obsahující 150 žalmů. Během jednoho dne absolvovali mniši celkem sedmery hodinky při kterých oslavovali Boha modlitbou, zpěvem a čtením náboženských textů (lectio divina). Po laudách následovaly další hodinky – primy. Pak se mniši odebrali na tzv. kapitolu, shromáždění všech konventuálů v kapitulní síni. Při kapitule se denně předčítala jedna kapitola z řehole (odtud název tohoto shromáždění i prostoru, kde se odehrával) a mniši se vyznávali z prohřešků, jichž se v minulém dni dopustili. Zde se též řešily důležité otázky dne. Po kapitule se mniši věnovali pracovním činnostem. Na další modlitby – tercié, volal zvon uprostřed dopoledne. Po terciích přišel čas konventní mše, následovaný četbou a duchovním studiem (lectio divina). Před polednem se mniši opět sešli v chrámu, aby zpívali další hodinky – sexty. Pak následoval oběd, první jídlo dne a po něm povinný odpočinek. Po dvouhodi-

⁴⁹ O roli konvršů v cisterckých i necisterckých kláštěrech viz sborník *Beiträge zur Geschichte des Konversen im Mittelalter*, ed. K. Elm, Berliner Historischen Studien, Berlin 1980.

⁵⁰ Denní rozvrh mnichů vycházel z řehole sv. Benedikta. Vigilie i denní hodinky měly oporu ve slovech žalmu 118, v němž se praví: „O půlnoci vstávám, abych tě oslavoval“ (verš 62), „Sedmkrát za den Tě velebím“ (verš 164). (Řehole sv. Benedikta, kapitola 16.)

[11] Konvrši se od mnichů lišili i svým zevnějškem, neboť na rozdíl od mnichů si nevyholovali tváře. Odtud se někdy nazývali také *fratres barbati*, bradatí bratři. Opat, mniši a konvrši. Fresky v kapli sv. Jakuba ve velkopolském opatství v Łądu. 13. století.

novém poledním klidu se opět rozezvučel zvon oznamující počátek odpoledních hodin, které se nazývaly nony. Po nonách se cisterciáci věnovali až do večera manuální činností. Při západu slunce probíhala večerní bohoslužba, nešpory. Po krátké večeri následovaly poslední modlitby – kompletář (*completorium*), které uzavíraly denní cyklus. Kompletář končil zpěvem antifony k počtě P. Marie *Salve Regina*.

V zimě, od listopadu do velikonoce, platil poněkud odlišný režim dne než v letním období. Vstávalo se o něco dříve, před půl druhou. Čas mezi vigiliemi a ranními chválami mniši vyplnili studiem a soukromou modlitbou. Mše byla posunuta již za primy. Po ní následovaly tercie a kapitula. Pak se mniši věnovali své práci. Aby se využilo denního světla, odpadal v zimě oběd i polední odpočinek. K jedinému jídlu řeholníci zasedli odpoledne, většinou po nonách. Čas mezi obědem a nešporami vyplňovala četba.⁵¹

⁵¹ Rozvrh odpovídal znění řehole sv. Benedikta, kde jsou detailně popsány činnosti během dne, včetně popisu toho, o kterých hodinách během týdne se zpívají které žalmy. Viz Řehole sv. Benedikta, kapitoly 8–19 věnované otázkám liturgickým, kapitola 22 pojednávající o spánku, kapitoly 38–41 zabývající se stravou a chováním mnichů během společného jídla a konečně kapitoly 48–50 zasvěcené práci a lectio divina.

[12] Mniši spali ve společném dormitáři, jenž byl umístěn nad východním křídlem konventu. Dormitář ve Fontenay, 12. století.

V létě byl čas na práci rozdělen do dvou úseků. V zimě mu náležela většina světlé části dne od tercie po nony, pouze s přerušáním na polední hodinky a odpočinek. Mniši spolu s laickými bratry pracovali na polích, pečovali o dobytek a podíleli se na provozu řemeslných dílen. Dále mniši drželi týdenní služby v klášterní kuchyni. Na rozdíl od konvršů nespočívala práce mnichů pouze ve fyzické činnosti, ale zahrnovala také intelektuální povinnosti, jako přepisování a výzdobu knih. Duchovní četbě (*lectio divina*) se mniši věnovali v létě po terciích, v zimě ráno po vigíliích a pak před nešporami. Každý večer po nešporách se drželo tzv. *collatio*, společná četba. Svůj název tato liturgická část dne dostala podle jednoho z děl Jana Cassiana, kterého v tuto dobu doporučuje číst řehole sv. Benedikta.⁵²

⁵² *Les Ecclesiastica Officia Cisterciens du 12ème siècle*, vysvětlivka na s. 529. Termín *collatio* se později přenesl i na menší jídlo s nápojem, které bylo v postu o tomto obřadu podáváno.

[13] **Dormitář s přízemím spojovala dvě schodiště.** Noční vedlo do kostela, aby se mniši za tmy mohli snadno dostat na vigilie, denní do ambitu. Santes Creus, noční schodiště, pohled z kostela.

Odpočinek byl v létě rozdělen do dvou částí. Denní (siesta) se odehrával po obědě a trval asi dvě hodiny. Pro spánek byl vyhrazen čas od osmi večer do necelých dvou hodin ráno. V zimě během dne mniši odpočinek neměli, zato noční klid začínal dříve, v nejkratších dnech roku již po čtvrté hodině a trval až asi do čtvrt na dvě v noci.

Cistercií mniši neměli samostatné cely, ale v souladu s řeholí sv. Benedikta spali ve společném dormitáři. Ten býval zpravidla umístěn v prvním patře východního křídla konventu. Aby bratři mohli v noci snadno přijít na vigilie, vedly jedny ze schodů dormitáře přímo do konventního chrámu. Druhé schodiště spojovalo dormitář s ambitem.

Jídlo se podávalo v létě dvakrát denně, v zimě pouze jednou. Během letního období mniši obědvali po sextách a večereli po nešporách, v zimním období jedli pouze jednou denně, většinou po nonách, v obdobích postu až po nešporách. Snídaně v klášteře neměli vůbec. Předpisy, týkající se výživy, byly velmi přísné a po-

<i>Letní slunovrat</i>		<i>Žimní slunovrat</i>	
01.45	budíček	01.20	budíček
02.00–03.00	vigilie	01.30–02.50	vigilie
03.00–03.45	laudy	02.50–07.00	lectio divina
04.00–04.15	primy	07.15–08.00	laudy
04.15–04.40	kapitula	08.00–08.15	primy
04.40–07.45	práce	08.20–09.10	mše
07.45–08.00	tercie	09.20–09.35	tercie
08.00–08.50	mše	09.35–09.55	kapitula
08.50–10.40	lectio divina	09.55–11.10	práce
10.40–11.00	sexty	11.20–11.35	sexty
11.00–11.30	oběd	11.35–13.20	práce
11.30–14.00	odpočinek	13.20–13.35	nony
14.00–14.15	nony	13.35–14.05	večeře
14.30–18.00	práce	14.05–14.40	lectio divina
18.00–18.45	nešpory	14.50–15.30	nešpory
18.45–19.15	večeře	15.55–16.00	kompletář
19.50–20.00	kompletář	16.00–01.20	spánek
20.00–01.45	spánek		

[14] Denní rozvrh v klášteře.

volovaly pouze skromné porce jednoduché stravy (obilniny, zelenina, mléčné produkty). Maso, s výjimkou rybiho, bylo zakázáno. Za nápoje sloužily voda a víno. Při každém jídle předčítal jeden z mnichů stolovníkům vybrané pasáže z náboženských knih, aby se během přijímání pokrmů nesytilo pouze tělo, ale i duše.

Hovor v klášteře měl být omezen na minimum. V kostele či při jídle bylo mluvení zakázáno zcela. Po večerních hodinkách, kompletáři, nastávalo silencium, které trvalo až do ranních hodin. Mniši se většinou dorozumívali znakovou řečí, jež umožňovala jednoduchou komunikaci.⁵³ V případě potřeby, kdy bylo třeba něco vysvětlit slovy, se mniši uchýlovali do hovorny, aby svou řečí nerušili ostatní.

Konvrši byli sice členy řádu, jejich způsob života byl však zcela jiný. Neúčastnili se chórových služeb, z celého složitého liturgického provozu navštěvovali pouze nedělní mše.⁵⁴ Většinu času trávili prací na polích nebo v dílnách. Velká část konvršů dokonce žila mimo opatství na jednotlivých grangiích a do kláštera přicházela pouze na nedělní bohoslužby. Vzhledem k odlišnému rozvrhu laických bratří žily obě skupiny cisterciáků v opatstvích odděleně. Konvršům obvykle náleželo západní křídlo konventu, kde měli své denní prostory, svůj refektář i dormitář. Také konventní chrám byl rozdělen na dvě části, východní

⁵³ S. G. Bruce, *The Origins of Cistercian Sign Language*, Cîteaux, Commentarii cistercienses 52, 2001, s. 193–209.

⁵⁴ Pokud se grangie nacházela daleko od kláštera (mohla být vzdálena desítky i stovky kilometrů), nepřicházeli konvrši do kláštera pravidelně vůbec. I z tohoto důvodu začaly záhy vznikat na grangiích samostatné oratoře.

sloužící mnichům a západní, oddělenou přepážkou zvanou letner, kde se při bohoslužbách shromažďovali laičtí bratři.

U cisterciáků, jako u jiných řádů, existoval typický řádový oděv, který se skládal z hábitu ze surové vlny s černým škapulířem a černým pásem, doplněný při službách v chóru pláštěm ze stejného materiálu jako hábit. Hábit konvršů se od mnišského chóru odlišoval barvou. Konvrši nosili šat tmavěšedý nebo hnědý.

Život cisterciáků byl velmi náročný. Každý jejich den byl naplněn povinnostmi a odříkáním. Žili velmi skromně. Nevlastnili žádný soukromý majetek, dokonce neměli ani žádný soukromý čas. Skromnost stravy umocňovaly ještě časté posty. Protikladem tělesného odříkání byl bohatý duchovní život, intenzivně prožívaná spiritualita. Přísné dodržování řádových pravidel se udrželo poměrně dlouho. Pokud můžeme soudit ze zachovaných vizitací českých konventů, nepatřily cistercké kláštery ještě v polovině 14. století k církevním institucím, které by mohly být kritizovány za hříšný život. Jiná však byla situace v době těsně předhusitské.⁵⁵

VIZITACE

Vizitace představovaly ve stavbě cisterckého řádu jeden ze sloupů, o něž se opírala jeho vnitřní struktura. Vedle generálních kapitul a spolu s nimi měly zabezpečovat chod řádu a upevňovat jeho jednotu. V rámci *Ordo Cisterciensis* jim patřila mimořádně závažná role, a to bdít nad dodržováním řádových předpisů. Měly funkci vnitrořádového kontrolního orgánu vybaveného pravomocí nejen chyby zjišťovat, ale také je napravovat. Ve 12. století se vizitace zaměřovaly především na přesné dodržování předpisů a kladly si za cíl zajištění jednoty řádu, tak jak ji požadoval základní normativní předpis řádu *Carta Caritatis*. Od 13. století s narůstajícími ekonomickými problémy jednotlivých klášterů vzrůstal význam vizitací jako kontroly hospodaření a v dalších staletích, kdy se začal projevovat úpadek klášterní morálky, získalo na váze i hledisko dohledu nad mravy mnichů a jep-tišek. Již nešlo o jednotný výklad předpisů, ale o dodržování pravidel vůbec⁵⁶.

⁵⁵ K. Charvátová, *O tempora, o mores! Obraz českých klášterů ve Statutech generální kapituly cisterciáckého řádu na prahu husitské revoluce*, in: A. Novotný, P. Šámal a kol., *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*, Praha – Litomyšl 2011, s. 31–41.

⁵⁶ V posledních patnácti letech se vizitacemi systematicky zabýval německý badatel J. Oberste. Výsledky svého studia shromáždil v monografii *Visitation und Ordensorganisation. Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterziensern, Prämonstratensern und Cluniacensern (12.–frühes 14. Jh.)*, in: *Vita Regularis 2*, ed. G. Melville, Münster 1996, kde předložil soubor informací o vývoji vizitačního práva a o vizitační praxi jak v kláštřích cisterckých, tak i premonstrátských i clunyjských. K vizitacím v českých cisterckých kláštřích srv. K. Charvátová, *Vizitace v cisterciáckém řádu ve 12.–raném 15. století. (Obecná pravidla a některé české příklady)*, in: *Historia Monastica I, Colloquia mediaevalia Pragensia 3*, Praha 2005, s. 69–81; R. Lomičková, *Vizitační protokoly vyšebrodského kláštera ve 14. století*, in: *Historia Monastica I*, ed. D. Foltýn za spolupráce K. Charvátové a P. Sommera, *Colloquia mediaevalia Pragensia 3*, Praha 2005, s. 83–96.

[15] Jídlo se podávalo v refektáři. Během doby, kdy mniši jedli, tzv. týdenní čtenář – bratr, který měl službu, předčítal ostatním z vybraných duchovních textů, aby se během jídla sytilo nejen tělo, ale i duše. Royaumont, refektář mnichů s parlatoriem, první polovina 13. století.

Vizitační systém vznikl ve druhé dekádě 12. století, ve chvíli, kdy se začaly zakládat první řádové fliace. Již tehdy cisterciáci proklamovali svou představu vizitačního práva uskutečňovaného nikoliv zevně, prostřednictvím biskupů, jak bylo obvyklé ve starším období u původních řeholních společenství, ale v rámci řádu, prostřednictvím filiačního systému.⁵⁷ V první verzi dokumentu *Carta Caritatis* nacházíme jednoduchý požadavek pravidelné kontroly dceřiného kláštera otcem opatem: *Semmel per annum uisitet abbas maioris ecclesiae omnia*

⁵⁷ Ačkoliv řád získal právo vnitřní kontroly na samém počátku své existence, její prosazení v praxi trvalo relativně dlouho. Po celé 12. století a sporadicky ještě i ve 13. věku probíhaly totiž vedle vizitací řádových na některých místech také vizitace biskupské. O své exemptní postavení řád usiloval, a to nejen v záležitostech vizitací, za pomoci papežských výnosů, jejichž účinnost však nebyla v lokálních souvislostech vždy tak vysoká, aby zabránila prosazení se místních vlivů a zvyklostí (J. Oberste, *Visitation und Ordensorganisation*, s. 60–63).

*coenobia que ipse fundauerit; et si amplius uisitauerit, inde magis gaudeat.*⁵⁸ Nejstarší podoba vizitací vycházela z představy vizitace jako přátelské návštěvy otce opata, jehož doporučení či napomenutí měla být nesena v duchu vzájemné lásky. *Caritas*,⁵⁹ tato základní duchovní hodnota cisterciácké spirituality, představovala také ústřední kritérium rané cistercké vizitace. Prudký rozvoj řádu, ke kterému došlo od dvacátých let 12. století, si rychle vyžádal změnu – institucionalizaci vizitačního systému. Ve chvíli, kdy se z vizitačních pravidel vytratily pojmy jako *caritas*, *gaudium*, *pax* a vizitace ztratily svou spirituální hodnotu, staly se čistě trestní instancí.⁶⁰

Před polovinou 12. století vznikla dvě nová ustanovení. První se týkalo možnosti delegace vizitačního práva na některého z řádových opatů, druhé zavedlo pravidelnou kontrolu v nejstarším opatství řádu, v Cîteaux, jež měli vizitovat představitelé čtyř protoopatství – La Ferté, Pontigny, Clairvaux a Morimond.⁶¹

Ve třetí čtvrtině 12. století byl zformulován vizitační řád *De forma visitationis*⁶², používaný pak v různě upravených verzích po celý středověk. Vizitační řád upravoval práva a povinnosti vizitátora i vizitovaného kláštera. Vizitátorovi kladl na srdce, aby upevňoval pořádek v kontrolovaném ústavu, aniž by narušil vážnost tamního opata a mír kláštera. Dále jej nabádal k opatrnosti při vynášení soudů a k důkladnému prošetření všech záležitostí. Vizitovanému opatu naopak nařizoval, aby byl poslušný svého nadřízeného a aby se snažil udělat vše pro nápravu zjištěných nesrovnalostí.

První část vizitace se odehrávala v kapitulní síni, kde se shromáždil celý konvent. Vizitátor nejprve vyslechl zprávu o chybách a nepravostech, k nimž kláštere došlo od předchozí kontroly a mniši se sami vyznávali ze svých provinění. Poté vizitátor spolu s opatem navštívil jednotlivé části kláštera a zkoumal, zda je spravován v souladu s řeholí sv. Benedikta a s cisterckými předpisy. Sledoval kvalitu liturgie, jednal s jednotlivými hodnostáři, v mladších dobách si také dával před-

⁵⁸ *Carta Caritatis Prior*, in: Narrative and legislative Texts from Early Cîteaux, s. 277.

⁵⁹ K pojmu *Caritas* a jeho vývoji v rámci cisterciáckých vizitací J. Oberste, *Normierung und Pragmatik des Schriftgebrauchs im cisterziensischen Visitationsverfahren bis zum beginnenden 14. Jahrhundert*, s. 341; Týž, *Visitation und Ordensorganisation*, s. 1, 146, 379.

⁶⁰ J. Oberste, *Visitation und Ordensorganisation* s. 146, 379.

⁶¹ *Carta Caritatis Posterior*, in: Narrative and legislative Texts from Early Cîteaux, s. 382–383. Paragraf o možnosti delegace vizitačního práva si vynutil značný rozvoj řádu v první polovině 12. věku, kdy některé kláštery založily větší počet, někdy i velmi vzdálených, filiací. Významné řádové domy, jakými byly především Clairvaux, Pontigny a Morimond, získaly desítky dceřiných klášterů, z nichž některé mohly být od svých mateřských domů vzdáleny případně i stovky kilometrů (např. štípení Clairvaux v Anglii, Skotsku či Německu, dcery Pontigny v Maďarsku nebo filiace Morimond v Anglii, dnešním Polsku a v Rakousku). Pak nebylo v silách představeného kláštera, aby každoročně navštívil a vizitoval všechny své filiace, a delegace pravomocí na méně vizitačními povinnostmi zatíženého opaty se stala nutností.

⁶² *De forma visitationis*, nejnověji publikováno in: Narrative and Legislative Texts from Early Cîteaux, s. 339–340. Podle rozhodnutí z roku 1175 byl tento text přivtělen k základním řádovým dokumentům shrnutým v *Liber usuum* (*Statuta I*, 1175, č. 43, s. 85).

[16] Interiér kostela v Pontigny (12. století) s barokním letnerem. Letner odděloval část chrámu, kde se bohoslužeb účastnili mniši, od prostoru vyhrazeného pro konvrše.

[17] **Vizitace začínala v kapitule**, kde vizitátor přednesl shromážděnému konventu kázání, v němž vyzdvihl duchovní motivy vizitace. Následně vyzval všechny shromážděné, aby se aktivně na napravování chyb podíleli. Kapitulní síň kláštera Fontenay, 12. století.

ložit úřední knihy. Na závěr vizitace vyhotovil protokol, do něhož uvedl zjištěné nedostatky. Protokol stvrdili svými pečeti jak vizitátor, tak i opat vizitované instituce. Protokol se během následujícího roku několikrát předčítal v kapitule, aby si mniši připomínali své přestupky a aby byli vedeni k tomu je již neopakovat.⁶³

GENERÁLNÍ KAPITULY

Generální kapituly – zasedání všech opatů řádu – vznikly jako jeden ze základních organizačních prvků cisterckého hnutí. Spolu s vizitacemi představovaly dva základní opěrné pilíře udržení jednoty řádu. Generální kapituly získaly

⁶³ J. Oberste, *Visitation und Ordensorganisation*.

v průběhu času četné pravomoci, které z nich učinily vedoucí sílu *Ordo cisterciensis* a jeho nejvýznamnější instituci, neboť se staly orgánem zákonodárným, dále sloužily jako trestní instance, a také jako apelační stolice. Z pohledu správního a soudního měly generální kapituly i jisté exekutivní pravomoce. Cistercký řád tak vytvořil vyvážený systém řízení, který vzájemně propojil centralizaci legislativních a soudních činností generální kapituly s decentralitou kontroly vizitačního systému. Z hlediska funkčního představovaly generální kapituly kompromis mezi autonomií benediktinských klášterů a přísně hierarchickým systémem, jaký znalo Cluny.⁶⁴

První společná zasedání opatů, zatím jen neformální, se začala uskutečňovat pravděpodobně již v letech 1114–1115. Svolání společných kapitul reflektovalo vznik prvních odnoží Cîteaux v době, kdy z právního hlediska ještě neexistoval samostatný cistercký řád a kdy vytrvání ve společném programu zůstávalo věcí dohody. Generální kapituly se scházely v mateřském klášteře řádu v Cîteaux,⁶⁵ vždy na svátek Povýšení sv. Kříže (14. září). Nejstarší kapituly se konaly pravděpodobně přímo 14. září a trvaly jeden den. Později, kdy se s větším počtem účastníků okruh projednávaných otázek rozšířil, došlo také k navýšení jednacích dnů. Na počátku 13. věku začínaly generální kapituly 13. září a trvaly čtyři dny,⁶⁶ v roce 1233 byl jejich začátek posunut na 12. září a délka se prodloužila na pět dní.⁶⁷ Nejstarší kapituly se konaly v Cîteaux ve starém opatství navazujícím na malý kostel posvěcený v roce 1106. Zdejší kapitulní síň sloužila potřebám generálních kapitul po celé 12. století a teprve na přelomu 12. a 13. století byla nahrazena novou větší budovou, která byla vybavena více než třemi sty sedadeli.⁶⁸

⁶⁴ Ke generálním kapitulám souhrnně F. Cygler, *Das Generalkapitel im hohen Mittelalter. Cisterzienser, Prämonstratenser, Kartäuser und Clunienser*. Vita regularis. Ordnungen und Deutungen religiösen Lebens im Mittelalter, Band 12, Münster–Hamburg–London 2002.

⁶⁵ Pouze výjimečně byly generální kapituly drženy jinde než v mateřském klášteře řádu, například v letech 1365 nebo 1366 a 1375 v domě Cîteaux v nedalekém Dijonu. Papežské schizma ve 14. století cistercké kapituly rozštěpilo. Část řádu přidržující se avignonských papežů konala své generální kapituly i nadále v Cîteaux. Prořímská část, k níž patřily také české ústavy, nenašla pro své dílčí kapituly stálé působiště; scházela se na různých místech, v Římě, ve Vídni, v Heilbronnu nebo v Norimberku, a není jisté, zda skutečně každý rok. (J. Hourlier, *Le Chapitre général jusqu' au moment du grand schisme*, Paris 1936, s. 56). Společné kapituly byly obnoveny v roce 1409.

⁶⁶ *La codification cistercienne de 1202 et son évolution ultérieure*, s. 66; *Statuta I*, 1211, č. 1, s. 378; č. 2, s. 378.

⁶⁷ *Statuta II*, 1233, č. 13, s. 113–114.

⁶⁸ Nová kapitulní síň byla součástí přestavby kláštera, jež započala již před polovinou 12. století. Ačkoliv obsahovala více než 300 sedadel, neodpovídala skutečnému počtu řádových domů. Kolem roku 1200 existovalo již více než 530 cisterciáckých opatství a jejich počet dále rostl. V Cîteaux samém se však již na přelomu 12. a 13. století neočekávalo, že by na generální kapitulou skutečně přicházeli opati všech klášterů. Z praxe bylo zřejmé, že jejich počet je vždy výrazně nižší. Plná účast nebyla patrně ani žádoucí s ohledem na kapacitní možnosti mateřského domu řádu. (T. Coomans, *L'accueil du chapitre général au Moyen Age*, in: *Pour in histoire monumentale de l'abbaye de Cîteaux, 1098–1998*, ed. M. Plouvier, A. Saint-Denis, Cîteaux, Commentarii cisterciensium, Association Bourguignone des Sociétés Savantes 1998, s. 157–161)

Zasedání generálních kapitul se teoreticky měli účastnit opati všech klášterů. Tento požadavek vznikl v době, kdy existovalo jen několik málo cisterckých klášterů, jež se všechny nacházely v rámci Francie. S rozvojem řádu se však cisterciáci dostali i do zemí značně od Francie značně vzdálených. Pro opaty těchto klášterů bylo příliš náročné do Cîteaux pravidelně přijíždět. Řád si toho byl vědom a poskytl jim úlevu. Ve 13. století mohli představitelé uherských klášterů jezdit na generální kapituly jen jednou za tři roky, opati z Irska, Skotska a Sicílie jednou za čtyři roky, opati z Norska, Řecka a Livonie za pět a preláti ze Sýrie a z Kypru dokonce jen jednou za sedm let. České kláštery patřily dlouho k těm oblastem, odkud se vyžadovala každoroční účast. Teprve na počátku 15. století získaly legální možnost účastnit se generálních kapitul jen jednou za tři roky.⁶⁹ Jedna věc byla teorie, jinou praxe. Ve skutečnosti přijížděli opati do Cîteaux méně často, než by se z řeči práva mohlo zdát. Existovala možnost omluvit se, někdo využil ani této legální cesty, aby zdůvodnil svou absenci, jiný se prostě nedostavil bez jakéhokoliv vysvětlení.⁷⁰ Řád vzal poměrně záhy na vědomí skutečnost, že na kapituly nepřicházejí zdaleka všichni. Požadoval však, aby z každé oblasti byl zasedání přítomen alespoň některý opat, jenž pak mohl o výsledcích jednání informovat své kolegy. Pokud již konec 12. století zaznamenal snížení účasti, v následujících stoletích byla situace ještě horší. Zejména 14. věk, jenž přinesl četné války na kontinentu a jehož hrozbou se stala černá smrt, ztenčil řady zasedajících opatů.

Nejstarší generální kapituly se věnovaly především dotváření cisterckých pravidel, projednávaly se zde nejrůznější otázky – od podoby liturgie, pravomocí kněží a mnichů až po počet tunik, které směli vlastnit konvrši. Tato formativní fáze skončila kolem roku 1190, i když některá témata, např. liturgické změny, byla sledována stále. V dalších letech se zájem přesunul více k záležitostem jednotlivých klášterů, k řešení jejich problémů a k vyřizování jejich požadavků. Ve 13. století kapituly věnovaly mnoho pozornosti zakládání nových opatství či v případě ženských ústavů, jejich přivtělování k řádu. Vážnou roli hrálo také řešení sporů mezi jednotlivými kláštery či vady, k nimž docházelo uvnitř řeholních domů. Ve 14. století začaly nabývat na významu otázky hospodářské, zadluženost a těžké ekonomické problémy, jež kapitula pomáhala, většinou však bez většího úspěchu, napravovat.

⁶⁹ *Les Codifications cisterciennes de 1237 et 1257*, s. 261; *Statuta IV*, 1410, s. 11, s. 119: *Abbatibus regni Bohemie propter distantiam loci et viarum discrimina Capitulum generale concedit licentiam remanendi a dicto generali Capitulo usque ad tres annos...*

⁷⁰ K možnostem omluvy – *Narrative and legislative Texts from Early Cîteaux*, s. 501; *La codification cistercienne de 1202 et son évolution ultérieure*, s. 67–68; *Les Codifications cisterciennes de 1237 et 1257*, s. 267. Možnosti neúčasti opatů rozebrala na základě formulářově zachovaných omluv opatů S. Görtz, *Formularbücher des 13. und 14. Jahrhunderts als Zeugen organisationsbezogener Schriflichkeit im Zisterzienserorden*, in: *De ordine vitae*, ed. G. Melville, Münster 1996, s. 293–297.

Z každé generální kapituly byl vyhotoven zápis stručně charakterizující projednané body. Vše, na čem se generální kapitula usnesla, se stávalo pro celý řád právně závazné.⁷¹ Vzhledem ke ztrátě velkého množství řádových písemnosti lze chápat jako šťastnou náhodu, že se tyto zápisy (statuty) podařilo rekonstruovat. *Statuta Capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis* existují pro období od roku 1116 po rok 1786 a představují dnes jeden z nejzávažnějších pramenů pro studium řádu.⁷²

Každoroční setkávání opatů z mnoha zemí Evropy přinášelo jako svůj vedlejší produkt mimořádně dobrou informovanost zúčastněných prelátů. Cisterčtí opati patřili k osobám nejlépe zpraveným o mezinárodních politických událostech, aktuálních problémech církve i vývojových trendech doby. Utajeny jim patrně nezůstaly ani informace ekonomického charakteru. Vzhledem ke svému rozhledu, jímž často převyšovali své současníky, byli nezdědkou vybírání pro vysoké církevní hodnosti či do služeb panovnických dvorů.

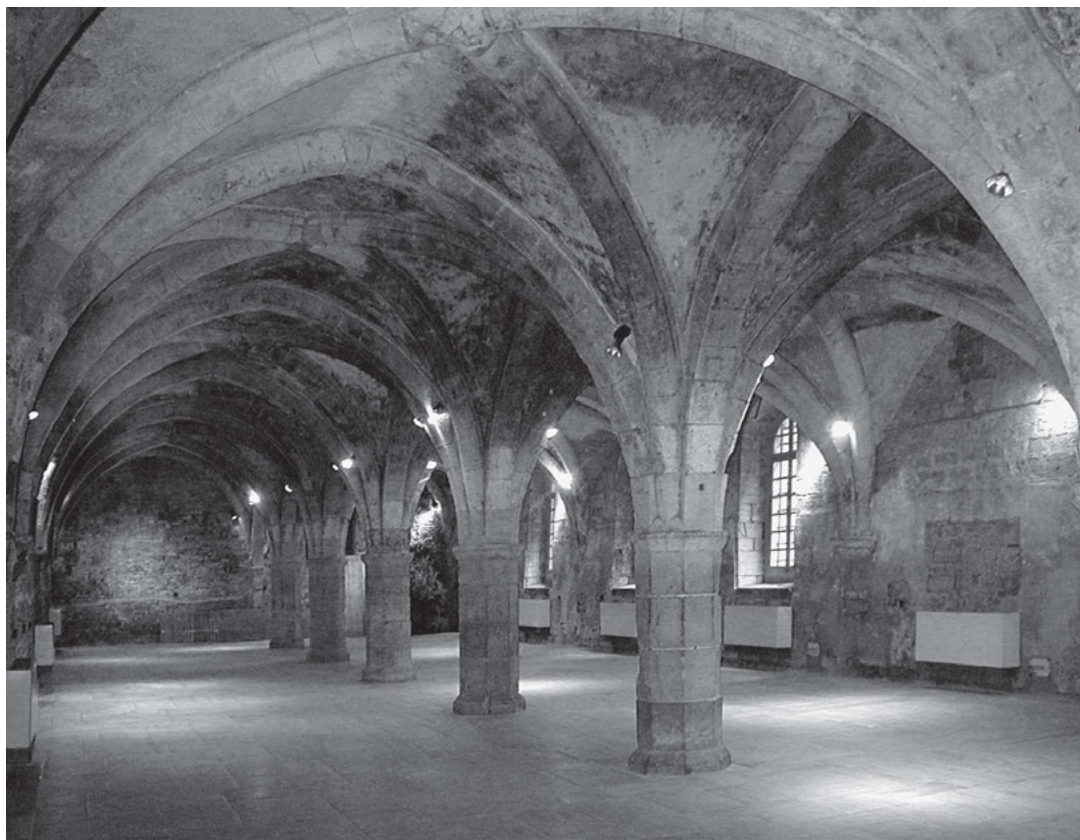
PAPEŽSTVÍ VE VZTAHU K CISTERCKÉMU ŘÁDU

Ve 12. století se cisterciáci pevně přimkli k papežství, v němž hledali posílení svého postavení a ochranu proti případným nepřítelům. Řada papežských listin pro cisterciáky vznikla za dvojpapežství, a to jak v době Inocence II. (1130–1143), jehož protivníkem na papežském stolci byl Anakletus, tak i za Alexandra III. (1159–1181), jemuž čelilo, prosazováno Fridrichem Barbarossou postupně několik vzdoropapežů. Inocenc II. byl nakloněn reformním řádům, které jej na oplátku podporovaly proti Anakletovi. Jedním z významných příznivců Inocence II. se stal Bernard z Clairvaux, který se zasadil o jeho konečné obecné uznání. Inocenc II. se cisterciákům odměnil různými privilegii. Bula z roku 1132 vydaná pro celý řád zaručila nedotknutelnost majetku cisterciáků, vyjmula je z účasti na biskupských synodách, s jedinou výjimkou, pokud synody budou jednat o záležitostech víry, osvobodila řád od placení desátků a deklarovala opatskou volbu jako svobodnou, bez vnějších vlivů.

Úzkého spojení s papežstvím řád dosáhl za pontifikátu Eugena III. (1145–1153), který vyšel z jeho řad. Eugen III., vlastním jménem Bernardo Paganelli, pocházel z Pisy, pod vlivem sv. Bernarda vstoupil jako mnich do Clairvaux, odkud poz-

⁷¹ Jednotlivé kláštery se o nových usneseních dovídaly rychle. K povinnostem opatů totiž patřilo odvézt z generální kapituly opis nových usnesení a po svém příjezdu s nimi konvent seznámit (*Statuta I*, 1212, č. 6, s. 390). V případě, že se opat kapituly nezúčastnil, měl si příslušná statuta opatřit od svých kolegů.

⁷² *Statuta Capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis I–VIII*, ed. J. M. Canivez, Louvain 1933–1941. Nové zpracování statut ze 12. století: *Twelfth Century Statutes from the General Chapter*. Latin Text with English Notes and Commentary, ed. Ch. Waddel, Cîteaux, Commentarii cistercienses, Studia et Documenta XII, 2002.

[18] Opati jednotlivých řádových větví se před začátkem generální kapitoly scházeli v Dijonu, odkud přicházeli společně na jednání do Cîteaux. Dům kláštera Clairvaux v Dijonu, kde se shromažďovali opati této řádové linie.

ději přešel coby opat do kláštera Tre Fontane v Římě. Papežem byl zvolen přímo z tohoto opatského úřadu, aniž předtím dosáhl kardinálské hodnosti. Jako papež stál pod silným vlivem Bernarda z Clairvaux, který se jeho prostřednictvím snažil prosadit své záměry v církvi. Pro cistercký řád vydal první z bul zvaných *Sacrosancte* (viz níže).

Proti Bernardu z Clairvaux, který se výrazně na papežském dvoře prosazoval již od doby Inocence II., narůstalo v kolegiu kardinálů postupně napětí. Bernard byl kritizován za příliš razantní potírání svých teologických odpůrců, známý a nepřilíš dobře nahlížený byl jeho spor s Abélardem. Další kritika se týkala Bernardova negativního postoje vůči reformátorům, kteří k reformě církevního života přistupovali odlišným způsobem, za všechny jmenujme alespoň Arnolda z Brescie. Bez vlivu na postoj k cisterciákům nezůstala ani nezdařená druhá křížová výprava, spojovaná s Bernardovým jménem, jenž byl jejím hlavním hlásatelem a propagátorem. Slábnoucí obliba Bernarda z Clairvaux a spolu s ním

i celého řádu vedla k tomu, že četná privilegia, jež cisterciáci získali od papežů, začala být postupně vnímána jako nepřiměřená.⁷³

Do doby vrcholného spojení řádu s papežstvím spadá pět papežských bul vydaných v 50. a 60. letech 12. století. Všechny se nazývají podle stejného úvodního slova *Sacrosancta*. První vydal papež Eugen III. v roce 1152, druhou o rok později Anastasius IV., třetí v roce 1157 Hadrián IV. a konečně čtvrtou a pátou v letech 1163 a 1167 Alexandr III. Vydání všech těchto dokumentů souviselo pravděpodobně s upřesňováním mladší verze řádové ústavy *Carta Caritatis Posterior*. Jejich znění je velmi podobné, odlišné jen v detailech. Již první z nich, vydanou za Eugena III. stylizoval kancléř Roland, pozdější papež Alexandr III. Tato nejstarší *Sacrosancta* potvrzuje takřka úplné znění dokumentu *Carta Caritatis Posterior*. Obsahuje dva důležité body, zákaz soudit cisterciáky světskými soudy a vynětí řádu z interdiktu. Další dva dokumenty z let 1153 a 1157 jsou obsahově prakticky stejné. Změny přinášejí až listiny Alexandra III. První z nich uvádí poprvé pojem protoopat, označujíc tak opaty nejstarších pěti cisterckých klášterů; druhá přináší důležitý dodatek, ve kterém se uvádí, že i když nově zvolený opat složí přísahu poslušnosti biskupovi, neznamená to, že by byl podřízen jeho právu, nebo že by ho musel poslechnout, pokud by biskupská nařízení byla v rozporu se statuty řádu.

Tyto i další papežské dokumenty vydané pro cisterciáky měly za cíl vymanit řád z pravomoci diecézních biskupů, a to ve třech oblastech jejich působení. Papežské listiny především omezovaly právo biskupů dohlížet na kláštery. Od samého počátku své existence byl řád osvobozen od práva biskupů vizitovat kláštery a vizitační praxe se stala záležitostí vnitrořádovou. Dále papežské buly omezovaly povinnost účasti opatů na biskupských synodách. V tomto směru vyvrcholila privilegia řádu bulou papeže Lucia z roku 1186, která povolovala cisterckým opatům neúčast na synodách i za předpokladu, že se na nich projednávaly věroučné otázky. Druhý okruh se týkal biskupské pravomoci svěcení. Podle dávné tradice přísluší biskupovi právo světit oltáře, kostely, hřbitovy, udělovat svěcení kněžím a benedikci opatovi. Původně toto vše platilo bez výjimek i v cisterckém řádu. Postupně však cisterciáci získali různá privilegia. Většina svěcení sice zůstala v pravomoci biskupů, ale nebylo nutno, aby šlo o příslušného diecézána. Kláštery se mohly domluvit s jinými biskupy, či získat svěcení přímo od papeže. Třetí oblastí, v níž se cisterciáci snažili získat nezávislost, byla biskupská jurisdikce. Stěžejní se pro cisterciáky stala otázka obedienní přísahy, kterou skládal opat biskupovi. Nadřazení řádových práv biskupským se prvně objevilo již u obedienní přísahy opata Pontigny biskupovi v Autun v roce 1114, jež obsahovala frázi *...salvo ordine meo*. Obedienní

⁷³ B. Schimmelpfennig, *Zisterzienser, Papstum und Episkopat im Mittelalter*, s. 71–75.

přísaha se tím de facto stala prázdnou. Biskupové tuto kličku postřehli a čelili jí tím, že nově instalovaným opatům odpírali benedikci. Na základě benediktických sporů získali cisterčtí opati postupně právo zastávat svůj úřad i bez ní. Tlak na diecézní biskupy šel tak daleko, že měli při založení každého nového cisterckého kláštera souhlasit se zásadami, jež vyplývají z řádových ustanovení a svůj souhlas stvrdit podpisem.⁷⁴

Obliba cisterciáků dosáhla svého maxima v první polovině pontifikátu papeže Alexandra III. (1159–1181). Po tomto vrcholu, kdy vztahy mezi řádem a papežstvím byly nejtěsnější, začalo docházet k postupnému odklonu od jejich mimořádného preferování. Již pozdní léta úřadu Alexandra III. reflektují tuto změnu přístupu. *Recolentes* – dekret z posledních let Alexandrova pontifikátu (1179–1181) – vyhrožuje cisterciákům odnětím dříve daných privilegií, pokud budou držet vesnice, mlýny či oltáře, pobírat platy, daně, soudní poplatky a přijímat lenní přísahy, stejně jako sliby věrnosti.

Inocenc III. (1198–1216) na jedné straně oceňoval přísný život cisterciáků a řád dával za vzor organizace, na druhé straně však byl zklamán jejich neúspěchem při působení mezi katary. Byli schopni trestat, ale ne kázat a obracet lid na pravou víru. V tomto směru se mnohem lépe osvědčily nové řády, dominikáni a františkáni, což přispělo k dalšímu odklonu papežství od cisterciáků. Inocenc III. se zasadil o průlom do osvobození řádu od desátků, když rozhodl, že cisterciáci jsou osvobozeni od placení pouze v případě, pokud půdu sami zkulivovali; z pozemků, které dostali již jako orná pole či pastviny, mají odvádět desátky jako jiné vrchnosti.

V důsledku oslabeného postavení cisterciáků vznikl snad již na počátku 13. století, jistě před rokem 1260, úřad generálního prokurátora, který měl hájit zájmy cisterciáků u kurie. Generálním prokurátorem býval obvykle jmenován vzdělaný právník, jenž byl schopen požadavky řádu dobře prosazovat.

I když vrcholná doba taktického spojení mezi řádem a papežstvím již minula, i 13. století přineslo cisterciákům početná privilegia. Generální kapitula například získala na úkor diecézních biskupů pravomoc osvobozovat mnichy od různých církevních trestů či překážek k vysvěcení. V roce 1234 povolil Řehoř IX., aby opati, kteří nebyli přítomni v klášteře, mohli tyto své disciplinární pravomoci delegovat na převory. Papež Inocenc IV. v roce 1245 ono privilegium doplnil tak, že delegovaná pravomoc se vztahuje na všechny přečiny s výjimkou nejtěžších, jakými byly vražda, přílišné prolévání krve, svatokrádež nebo křivopřísežnictví.

Alexandr IV. (1254–1261) znovu potvrdil většinu předchozích privilegií a osvobodil poddané cisterckých řádových domů od farního přímusu, takže

⁷⁴ F. Pfurtsceller, *Die Privilegierung des Zisterzienserordens in Rahmen der allgemeinen Schutz- und Exemptionsgeschichte von Anfang bis zur Bulle „Parvus Fons“ (1265)*, s. 84–149.

[19] Doba papeže Inocence III. přinesla ochlazení mezi cisterckým řádem a papežstvím. Pečeť Inocence III. na listině oseckého kláštera z roku 1207.

lidé, kteří sídlili na klášterní půdě, směli přijímat svátosti v klášteře a nebyli povinni se v těchto záležitostech obracet výhradně na příslušného faráře. Alexandr IV. též předal opatům jurisdikci nad jejich poddanými.⁷⁵

Zásadní změnu ve vztahu mezi papežstvím a řádem přinesla bula *Parvus Fons* (*Klementina*), která byla průlomem do dosavadních zvyklostí. Zatímco papežové 12. a první poloviny 13. století svými listinami upravovali postavení řádu k okolnímu prostředí, zasáhl v roce 1263 Klement IV. do vnitřních záležitostí řádu. V době sporů mezi opatem Cîteaux a ostatními protoopaty, po dohodě s oběma stranami vydal řádu novou ústavu, v níž upravoval především v té chvíli sporné body, týkající se postavení opata Cîteaux. Tento zásah zvnějšku pomohl sice řádu v krizové chvíli, stal se však do budoucna nebezpečným precedentem.⁷⁶

Druhá polovina 13. století a první desetiletí následujícího věku znamenaly pro cisterciáky postupný ústup ze slávy, kdy řád, kdysi velmi mocný a finančně

⁷⁵ B. Schimmelpfennig, *Zisterzienser, Papsttum und Episkopat im Mittelalter*, s. 75–78.

⁷⁶ I. Eberl, *Die Zisterzienser*, s. 129–130.

neobyčejně dobře zajištěný, postupně začal ztrácet na svém významu. Řádová jednota, tak vyzdvihovaná ranými cisterckými dokumenty, byla opuštěna, v důsledku uvolnění pravidel upadal i vnitřní život klášterů. Za této situace si část opatství přála návrat k tradičnímu přísnému dodržování řehole a ke starým kvalitám mnišského života. Reformním voláním vyšel vstříc Benedikt XII. vydáním Obnovených statut cisterckého řádu (bula *Fulgens sicut stella*) v roce 1335, zvaných též podle svého autora *Benediktina*.

Benedikt XII. (1334–1342) byl po Eugenovi III. druhým cisterckým mnichem, který usedl na svatopetrský stolec. Jacques Fournier, jak znělo jeho občanské jméno, pocházel z venkovského prostředí jižní Francie, kde se narodil roku 1285 jako syn mlynáře. Jeho kariéra byla pozoruhodná. V mládí se stal opatem ve Fontfroide, v roce 1317 biskupem v Pamiers a 1326 biskupem v Mirepoix. V době svého biskupského působení proslul jako inkvizitor, který se zasloužil o potlačování posledních výhonků katarství v horských oblastech Languedocu. V roce 1318 byl jmenován kardinálem a během svého kardinálského působení zastával úřad protektora cisterckého řádu. Papežem byl zvolen v roce 1334.

Vydání nových pravidel pro cistercký řád se stalo jedním z jeho prvních velkých počinů, a není pochyb, že se na tento úkol již připravoval dříve, v roli řádového kardinála-protektora.

Benedikt XII. byl jediným papežem, který přistoupil k hloubkové reformě řádu a posledním, který se cisterckým řádem důkladněji zabýval. V dalších obdobích středověku již papeži výraznějším způsobem do řádového vývoje nezasáhli.

Schizma, které roku 1378 rozštěpilo katolickou církev, rozštěpilo i cistercký řád.⁷⁷ Na prosazení reformy, o níž alespoň část řádových činitelů usilovala po znovuspojení řádu v roce 1409, neměli papežové žádný vliv. Jejich zásahy v rámci 15. století byly spíše jen okrajové. Například Martin V., který si předsevzal obnovení váhy papežského úřadu, potvrdil řádu v roce 1424 vynětí z placení desátků a podpořil vytvoření reformní kongregace v Kastilii. Průběh 15. století přinesl mnohde posun pravomoci do rukou zeměpánů, čímž byla značně oslabena pravomoc nejen papežství, ale i generální kapituly.⁷⁸

PRÁVO V CISTERCKÉM ŘÁDU

Na základě papežské ochrany, jež cisterckým klášterům postupně přinesla četná privilegia včetně vynětí z pravomoci jednotlivých biskupů, se řád stal během 12. století autonomním tělesem podléhajícím prakticky pouze kurii. Jako

⁷⁷ Cisterciáci v Čechách, ve shodě s českou církví, podporovali během schizmatu Urbana VI. a jeho následovníky, římské papeže.

⁷⁸ B. Schimmelpennig, *Das Papstum und die Reform des Zisterzienser Ordens im späten Mittelalter*, s. 406–410.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420. Svazek I. Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.